© www.kint.ro/szovegtar

Studiu de caz. Organizarea şi utilizarea memoriei evenimentelor din anii 1848–1849

Revoluţia burgheză izbucnită în data de 15 martie 1848 în Ungaria a eliminat orânduirea feudală.Totodată, de la această dată se vorbeşte şi despre naţiunea burgheză. Comemorarea evenimentului a devenit între timp sărbătoare naţională maghiară.[282] În capitolul prezent am să analizez practicile de formare a memoriei asociate cu revoluţia maghiară ale unuia dintre cele mai importante oraşe ale Transilvaniei, regiune care în prezent aparţine de România şi care, până în anul 1918, precum şi între anii 1940 şi 1944, a făcut parte, organic, din Ungaria.

Atât societatea maghiară, cât şi cea română (din Transilvania) ridică pretenţii asupra memoriei revoluţiei şi a luptei pentru independenţă din 1848–1849. Scopul meu nu constă în analiza istorică a evenimentelor, ci în schiţarea şi interpretarea acelui câmp simbolic în care se situează şi în care se activează şi se actualizează, datorită evenimentelor din viaţa comunităţii şi structurilor politice, evenimentele considerate relevante ale secolului al XIX-lea. În urma căror demersuri a devenit acest eveniment o parte atât de însemnată a memoriei, respectiv a memoriilor (naţionale) colective şi cum anume puterea politică şi grupurile etnice de interes au transformat şi au alterat mereu evenimentul? Mai concret: cum au fost reprezentate evenimentele din anii 1848–1849 în memoria colectivă, cum au încercat să exploateze şi să utilizeze memoria acestor evenimente din punct de vedere etnic şi ideologic regimurile politice succesive (maghiare şi româneşti) sau constelaţiile de putere simultane, ce fel de strategii şi intenţii de ignorare şi de legitimare pot fi asociate cu organizarea şi practica acestei forme a memoriei la Cluj?

Evenimentul. Naraţiunea de bază

De la începutul secolului al XVIII-lea şi până la mijlocul secolului al XIX-lea, Ungaria a existat ca stat component al Imperiului Habsburgic, inclusiv tronul Ungariei fiind ocupat, astfel, de suveranii habsburgi. Începutul secolului al XIX-lea a stat sub semnul

282 În baza hotărârii adoptate de Parlamentul Ungariei în anul 1991, ziua de 15 martie a fost declarată ziua izbucnirii Revoluţiei de la 1849–1849, ziua naşterii Ungariei parlamentare moderne şi sărbătoarea naţională a Republicii Ungaria.

aspiraţiilor de reformă: nobilimea, reprezentând aproximativ 5-6% din totalul populaţiei ţării, a început să revendice din ce în ce mai hotărât transformarea regimului economic, social şi politic.

În anul 1848 au izbucnit revoluţii pe teritoriul întregii Europe. Prima mişcare revoluţionară s-a declanşat în data de 12 ianuarie la Palermo, urmată în data de 17 februarie de Piemont şi în 23 februarie de Paris. În martie au urmat noi mişcări revoluţionare, stârnite, în ziua de 11 a lunii, la Praga, în 13 la Viena, în 15 la Budapesta, în 18 la Milano şi Berlin, în 22 la Veneţia etc. Între obiectivele principale ale revoluţiilor burgheze s-au numărat revendicarea unei guvernări constituţionale, înlăturarea feudalismului, realizarea statului unitar (mai ales în cazul teritoriilor nemţeşti şi italiene) şi obţinerea suveranităţii naţionale.

În ziua începerii revoluţiei, în centrul ţării, la Pesta, un grup de tineri intelectuali a formulat proclamaţia alcătuită din 12 puncte. Cele *12 puncte* ale revoluţiei maghiare au prezentat, într-un mod ferm şi concis, cele mai importante revendicări, printre care libertatea presei, formarea unui guvern maghiar independent şi responsabil, întrunirea anuală a Adunării Naţionale, egalitatea religioasă şi civică, plata dărilor de toţi deopotrivă, eliberarea deţinuţilor politici şi refacerea unităţii cu Transilvania, transformată într-o gubernie de sine stătătoare de către Habsburgi pe parcursul secolului al XVIII-lea.

În urma evenimentelor revoluţionare de la Viena şi Pesta, Curtea şi regele Ferdinand al V-lea au acceptat şi au consacrat prin lege o parte dintre revendicările Adunării Naţionale în data de 11 aprilie 1848. Aceste legi au acoperit majoritatea punctelor proclamaţiei. Prin acest gest politic, pentru prima dată şi într-un mod unic în Europa, a avut loc trecerea paşnică la orânduirea burgheză şi a fost format primul guvern maghiar independent şi responsabil în faţa Adunării Naţionale (şi nu în faţa regelui), condus de contele Batthyány Lajos.

În urma înfrângerii mişcărilor revoluţionare din nordul Italiei, Casa de Habsburg a început să retracteze concesiile făcute Ungariei şi să sprijine celelalte etnii ale ţării, astfel încât banul croat Josip Jelačić a reuşit să invadeze ţara, în fruntea trupelor imperiale întărite, în data de 11 septembrie 1848. Regele a dizolvat Adunarea Naţională maghiară şi a obligat guvernul lui Batthyány Lajos să abdice. Adunarea Naţională a Ungariei a însărcinat însă, prin decret, Comitetul Naţional de Apărare a ţării, condus de Kossuth Lajos, cu exercitarea puterii şi cu organizarea trupelor de honvezi.

Atacul împotriva ţării a fost respins, Jelačić a cerut armistiţiu şi şi-a retras trupele. În luna decembrie Francisc Iosif a urcat pe tronul Imperiului Austriac şi al Regatului Ungariei. Sub conducerea sa, armata imperială a trecut din nou la atac şi ianuarie 1849 reuşise deja să ocupe şi capitala. Adunarea Naţională şi guvernul maghiar s-au refugiat la Debrecen, de unde au început să organizeze rezistenţa.

Armata honvezilor a declanşat contraatacul în primăvara anului 1849 şi treptat a reuşit să respingă trupele imperiale, conduse de generalul origine poloneză Bem József (Józef Bem), de pe teritoriul Transilvaniei.

În urma eşuării tratativelor purtate de conducătorii maghiari cu împăratul Francisc Iosif, Adunarea Naţională maghiară a pronunţat detronarea dinastiei habsburgice în luna aprilie a anului 1849. Kossuth Lajos a fost ales guvernator al Ungariei. Între timp, Francisc Iosif a reuşit să câştige însă sprijinul ţarului, care a trimis forţe armate imense pentru înfrângerea luptei pentru independenţă. Honvezii, prinşi în focul încru-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

cișat al celor două imperii, au fost înfrânți de forțele superioare ale inamicului şi au trebuit să depună armele în fața trupelor țariste la Şiria (Világos), în data de 13 august 1849. Înfrângerea luptei pentru independență a fost urmată de represiunile şi despotismul puterii austriece. În 6 octombrie, la Arad, au fost executați 13 generali honvezi („martirii arădeni"), iar la Budapesta, premierul Batthyány Lajos. La hotarul Clujului, la 18 octombrie, au fost executați locotenent-colonelul Tamás András şi maiorul Sándor László.

În urma înfrângerii luptei pentru independență, Ungaria a fost tratată ca un teritoriu cucerit. Autonomia statului maghiar a fost desființată şi acesta a fost încorporat în Imperiul Austriac centralizat şi guvernat în mod absolutist. Această perioadă s-a încheiat în anul 1867 prin formarea statului dualist, Monarhia Austro-Ungară, în urma așa-numitului *Compromis*.

Revendicările românilor din Transilvania şi ale revoluționarilor din Țara Românească au fost foarte similare cu cele ale revoluției maghiare. Evenimentul principal al revoluției pașoptiste românești a fost adunarea populară de la Islaz. Guvernul revoluționar a formulat revendicările românilor în 22 de puncte, printre care s-au numărat independența, guvernul responsabil, egalitatea în drepturi, ștergerea titlurilor boierești, dezrobirea țiganilor, emanciparea evreilor, formarea unei armate pentru apărarea țării etc. Revoluția a fost înfrântă de armatele otomane şi ruseşti. Personalitatea asociată cel mai strâns cu revoluția pașoptistă a fost Nicolae Bălcescu.

Referitor la revendicările revoluției maghiare, conducătorii români din Transilvania (fețe bisericești, intelectuali) au adoptat două atitudini. Unii au fost înclinați să accepte unirea revendicată de maghiari în speranța că inclusiv românii se vor putea bucura de drepturi civice şi democratice sub noul regim. Alții au respins ideea şi au revendicat recunoaşterea românilor din Transilvania ca națiune şi a ortodoxiei ca religie oficială. Prilejul manifestării revendicărilor a fost oferit de adunările populare de la Blaj (Balázsfalva) din 30 aprilie şi 13–15 mai. Personajul emblematic al revoluției românești din Transilvania a devenit Avram Iancu, conducătorul trupelor revoluționare libere.

Creatorii tradiției

În așa-numita epocă Bach,[283] memoria Revoluției şi a războiului de independență nu a putut fi cultivată în spațiul public. Toate inițiativele de acest fel au fost reprimate şi interzise. Comemorarea evenimentelor şi cinstirea memoriei honvezilor au fost încadrate în categoria actelor ilegale. În schimb, în cadrul culturii populare s-a constituit de timpuriu tradiția folclorică a evenimentelor revoluționare.[284]

283 Epoca istorică a Regatului Ungariei dintre anii 1851 şi 1858, denumită după Alexander Bach, ministrul de interne al Austriei.

284 Ortutay Gyula a prelucrat materialul referitor la Kossuth Lajos, scos la iveală în urma culegerii etnografice organizate la centenarul evenimentelor din anii 1848–1849 (Ortutay 1952). Prelucrarea populară timpurie a evenimentelor este atestată de constatările studiilor cuprinse în volumul coordonat de Kríza Ildikó (Kríza ed. 1998), precum şi de lucrarea lui Vajkai Aurél despre arta ornamentală populară (Vajkai 1998) şi de cea a lui Kósa László referitoare la accepțiunea populară a trecutului şi a istoriei (Kósa 1980: 137–164). Pentru trecerea în revistă din punct de vedere folcloristic a revoluției şi a luptei pentru independență, vezi Voigt 1998c.

În urma Compromisului s-a deschis şi posibilitatea comemorării evenimentelor în spaţiul public (în special în incinta cimitirelor).[285] Iniţial aceste practici comemorative au recurs la instrumentele influenţării prin metode informale a memoriei. În acest sens putem vorbi despre ritualuri semioficiale şi manifestări comunitare sprijinite de grupuri mai restrânse şi bazate pe instrumentarul simbolic al ritualurilor funerare.[286] În anul 1869 a fost ridicată o piatră memorială în cinstea ofiţerului de honvezi Tamás András, executat la Cluj, cu următoarea inscripţie (cu toate că la acea dată nu se identificase încă nici locul evenimentului, nici mormântul, respectiv a fost greşită datarea atât a naşterii, cât şi a executării ofiţerului): „Ridicată în amintirea fostului maior de husari imperial şi regal, ulterior sublocotenent al honvezilor, Tamás András din Csíkmadéfalva [Siculeni], născut în data de 26 octombrie 1784, care şi-a dat sufletul ca martir din dragoste faţă de patrie la Cluj, în 9 noiembrie 1849, de către Asociaţia de Honvezi din Csíkszék [Scaunul Ciuc], cu contribuţia mai multor cetăţeni clujeni entuziaşti, în anul 1869” [251].

De asemenea, şi prima manifestare comemorativă a avut loc în spaţiul cimitirului, la mormântul lui Bölöni Farkas Sándor, în 15 martie 1873. (La această dată au fost organizate manifestări comemorative pe întreg teritoriul Ungariei.) Cu prilejul comemorării a 25 de ani de la evenimente, Hegedűs István a rostit un discurs. Muzicianul de tabără al generalului József Bem, Salamon János, şi orchestra sa ţigănească au susţinut un recital de cântece patriotice, după care a cântat şi corul orăşenesc al Clujului (cf. *Emlékbeszédek...* 1898: 26–32, 332). Locul de desfăşurare ales pentru ritual ne trimite la faptul că importanţa primară a revenit comemorării morţilor. La acest caracter probabil de festivitate de doliu trimite şi ridicarea coloanei memoriale a honvezilor în cimitirul clujean. Cu alte cuvinte, iniţial, locul expunerii memoriei colective a fost cimitirul.

Expunerea evenimentelor în spaţiul public reprezentativ şi naşterea culturii comemorative din spaţiul public se leagă de anii următori. În anul 1874 comemorarea evenimentelor nu pătrunsese încă în spaţiile cu un caracter public mai explicit, dar ajunsese deja în spaţiul central, din interior, al oraşului. Cu această ocazie, festivitatea a fost organizată în sala mare a Palatului Reduta. Acest loc reprezentativ a fost ales prin prisma calităţii sale de loc de desfăşurare a marelui eveniment (clujean) al Revoluţiei din 1848: în această sală a fost pronunţată unirea Transilvaniei cu Ungaria. (În această sală s-a întrunit Adunarea Naţională din anii 1848–1849.) Asupra atmosferei generale a comemorării a început să îşi pună amprenta o anumită solemnitate, inclusiv ca o trimitere la faptul că accentul a fost pus nu pe tragedia războiului de independenţă eşuat, ci pe rezultatul câştigat şi în continuare valabil al revoluţiei, evenimentul unirii (punctul 12).

285 Szabó Miklós aduce mai multe exemple din Ungaria în sensul că, „în urma compromisului, într-o dată a fost înlăturat obstacolul politic din calea cultivării memoriei războiului de independenţă şi, în acelaşi timp, a apărut necesitatea politică a comemorării acestui eveniment istoric atât de important de către toate localităţile şi de cât mai multe instituţii” (Szabó M. 1991: 46).

286 Gyáni Gábor constată, în acelaşi sens, faptul că, „în calitatea sa de sărbătoare naţională, comemorarea festivă a evenimentelor din 1848 a început cu doliul personal continuu al comemoratorilor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea [...]. Motivul pentru care memoria colectivă a anului 1848 a putut să devină, cu timpul, prilej de sărbătoare naţională constă tocmai în faptul că cinstirea morţilor, desfăşurată la început în secret, a putut fi repetată mai târziu în spaţiul public, într-un cadru festiv autentic” (Gyáni 2007: 110).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Aniversarea a 30 de ani de la Revoluția din 1848 a fost sărbătorită tot în Palatul Reduta. În sala mare a fost așezat bustul lui Petőfi Sándor, cumpărat din donații publice pentru Societatea Muzeului Ardelean (Edélyi Múzeum-Egylet) [257]. Ca parte a programului festiv, contele Teleki Sándor și Sámi László au rostit discursuri, iar K. Papp Miklós, organizatorul colectării donațiilor, a dezvelit bustul.[287]

Unele aspecte ale interpretării nu sunt accesibile indivizilor. *Noțiunea prescriptivă a adevărului* (*formulaic notion of truth*) reprezintă o formă de cunoaștere la care nu poate accede oricine fără rezerve, ci numai persoanele excepționale, specialiștii. Anthony Giddens îi numește pe aceștia *paznici* (*guardians*). „Tradiția include în sine «adevărul prescris», la care nu au acces decât anumite persoane. Adevărul prescris nu depinde atât de mult de proprietățile referențiale ale limbajul, cât de opusul acestora; limbajul ritualic are un caracter performativ și poate conține uneori cuvinte și practici pe care vorbitorii și ascultătorii abia dacă le pot înțelege."[288] În societățile moderne, specialiștii cunoașterii sunt *experții* (*experts*), iar adevărul are un caracter mai mult *propozițional* (*propositional truth*).

Asemenea manifestărilor comemorative timpurii, și poziția istoricilor/istoriografiei a fost determinată de intențiile legitimatoare. Al treilea și cel din urmă volum al operei lui Jakab Elek, intitulat *Kolozsvár története* (*Istoria Clujului*), a apărut în anul 1888. Proiectul de mare anvergură al autorului se încheie tocmai prin prezentarea evenimentelor revoluționare din anul 1848 (Jakab 1888b). Faptul că limita cronologică a lucrării de istorie locală este reprezentată tocmai de acest eveniment ne trimite și la faptul că la data respectivă, din perspectiva a 40 de ani, a devenit vizibilă o nouă limită de epocă, iar canonizarea evenimentelor deschizătoare de epocă a apărut, în același timp, ca o posibilitate și ca o necesitate.[289]

Descrierea lui Jakab Elek a ilustrat foarte bine caracterul și receptarea evenimentelor din trecut, judecate din perspectiva prezentului și actualizate. Astfel, merită să stăruim puțin asupra elaborării narative a revoluției de la Cluj în cadrul istoriografiei. La vestea revoluției, „în câteva minute, sub influența primelor impresii exercitate de surpriza neașteptată, locuitorii orașului au fost cuprinși de un entuziasm și de o bucurie patriotică însuflețită. Aceasta nu s-a manifestat însă printr-o dezlănțuire zgomotoasă: fețele au oglindit o bucurie interioară liniștită" (Jakab 1888b: 1020).

La rândul său, și narațiunea istorică a lui Kőváry László – sursa: *Erdély története 1848–49-ben* (*Istoria Transilvaniei în anii 1848–49*) – a valorificat perspectiva martorului direct al evenimentelor. Vestea revoluției a ajuns în oraș prin intermediul jurnalelor sosite prin poștă. „La auzul unor asemenea știri, în data de 20 martie, Clujul a fost cuprins de o adâncă seriozitate. Locuitorii orașului s-au strâns în grupuri și au început să se mobilizeze pretutindeni. Părerile divergente au început să se reunească și voințele amorfe să se concretizeze. După-amiază, contele Bethlen Ádám a găzduit prima

287 Relatarea evenimentelor: Az ünnepségekről beszámoló: *Kelet,* Anul VIII, Nr. 64, 17 martie 1878, 253–255; *Magyar Polgár*, Anul XII, Nr. 64, 17 martie 1878, 1–2.

288 „Tradition involves «formulaic truth», to which only certain persons have full access. Formulaic truth depends not upon referential properties of language but rather upon their opposite; ritual language is performative, and may sometimes contain words or practices that the speakers or listeners can barely understand." (Giddens 1994: 64)

289 Despre interpretarea categoriilor de *epocă* și *limită de epocă*, vezi Odo Marquard, Kulcsár-Szabó 2000: 90–91, Keszeg 2006: 45.

consfătuire publică în calitatea de cetățean al Clujului. Participanții au optat pentru necesitatea acționării și au ales în acest scop ca forum legal adunarea orășenească." (Kőváry 1861: 7.)

Cezura istorică, respectiv data evenimentului (clujean) deschizător de epocă a fost identificată și de Jakab Elek drept ziua de după sosirea veștii revoluției (20 martie): „În data de 21 martie 1848, când epoca și regimul cel vechi s-au năruit și a sosit vremea celor noi, spre încântarea sufletelor și inimilor" (Jakab 1888b: 1019–1020). Proiectul de lege referitor la constituirea gărzii civice, unirea cu Ungaria, egalitatea în fața legii și plata dărilor de toți deopotrivă etc. a fost formulat în aceeași zi. „Între timp a intrat în sală și contele Bethlen János, mentorul opoziției ardelene și un veritabil Deák Ferenc al Transilvaniei, care, ocupându-și scaunul printre urale, a răspuns inițiativei lui Méhes și a declarat că singura lui speranță și bucurie o reprezintă unirea și că nu mai dorește, nu mai vrea să trăiască sub constituția Transilvaniei, devenită o simplă hârtie." (Kőváry 1861: 7) Acesta a fost momentul nașterii idealului măreț și al marelui început:[290] „Inițiativa succintă devine programul și cadrul realizării unui viitor măreț!" (Jakab 1888b: 1021)

Lucrările istoricilor prezintă evenimentul ca pe o sărbătoare. În descrierea lui Kőváry László, locuitorii orașului ocupă piețele și se vorbește despre o largă inițiativă populară: „Către ora opt, poporul s-a îndreptat spre primărie. [...] În timpul redactării memoriului, în fața clădirii s-au petrecut scene remarcabile. Printre miile de oameni adunați s-a aflat și tineretul studențesc, fluturând drapele naționale pe care au fost scrise revendicările poporului și aclamând idealul și personalitățile revoluției. Aceștia au început să ceară ca memoriul să le fie citit și lor. [...] au pătruns în sală și, printre urale, dintre drapelele naționale aduse cu ei, au arborat unul deasupra scaunului președintelui, iar altul pe fațada primăriei. Au început să cânte poemul *Szózat* (*Cuvântare*) de Vörösmarty.

Între timp, pe stradă au apărut câțiva mari nobili purtând cocarde în culorile naționale. Poporul, care nu văzuse încă niciodată revoluție, a năvălit în magazine să își rupă panglici, între timp, însă, cocardele improvizate de mâinile doamnelor nobile au început să zboare de la balcoane și ferestre; deși doamnele patriote uitaseră, pregătindu-le, faptul că roșul se află cel mai sus între culorile noastre. În câteva ore, toți locuitorii orașului, tinerii și bătrânii, doamnele și fetele, se plimbau pe străzi numai cu cocarde.

Între timp a fost finalizat și memoriul, care a fost citit poporului de la balcon. A fost format și comitetul care să înainteze memoriul, urmat de miile de oameni adunați, care și-au continuat uralele pe parcursul drumului." (Kőváry 1861: 7–8)

În textul lui Jakab Elek, apărut mai târziu decât lucrarea lui Kőváry László, prezentarea revoluției este mai solemnă și include descrierea mai amplă a decorurilor: „[...] publicul, adunat în număr mare și format din membrii ordinului nobiliar, cetățeni și studenți, a venit în fața primăriei fluturând drapele cu inscripțiile: «Unire. Trăiască unirea. Trăiască monarhia constituțională. Trăiască înalta dinastie suverană. Trăiască presa liberă, plata dărilor de toți deopotrivă, egalitatea în fața legii, garda civică!»,

290 În același fel, cultura populară atribuie o importanță deosebită începutului existenței. „Situația de mare importanță a începutului se repetă cu prilejul zilei de sărbătoare, care recreează în mod structural acea situație-limită esențială în care cosmosul se naște din haos" (Pócs 1983: 197).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

precum şi altele asemănătoare. Drapelele numeroase păreau o pădure şi frumoasele culori naționale alcătuiau o imagine pitorească în razele soarelui. Inimile au fost cuprinse de bucurie şi ochii tuturor erau plini de lacrimi. Din când în când, publicul a dat glas textelor pline de entuziasm scrise pe drapele şi şi-a exprimat bucuria patriotică prin cântece naționale. Cu toții şi-au prins în piept cocarde şi unul dintre drapele, cu inscripția «Unire», a fost arborat pe fațada acoperişului casei consiliului. [...] Seara, tineretul s-a deplasat mai întâi în fața casei guvernatorului, apoi în fața casei contelui Bethlen János senior şi, în cele din urmă, la casa lui Méhes Sámuel, purtând 2–300 de făclii, acompaniat de muzică şi de strigăte răsunătoare de «Trăiască unirea!», pentru a-şi exprima respectul şi recunoştința față de acești bărbați." (Jakab 1888b: 1022.)

Gestul istoricilor de a prezenta cele întâmplate poate fi considerat, la rândul lui, unul de construire a memoriei, în măsura în care a recurs la tehnicile de creare ulterioară a evenimentelor.[291] (Din rândul evenimentelor face parte şi faptul că, după Adunarea Națională, chiar Jakab Elek a fost cel trimis de la Cluj la Pesta, pentru a duce vestea unirii guvernului de acolo – cf. Gaal Gy 2001e: 320.)[292]

Atenția acordată evenimentelor şi interesul pentru sărbătorirea acestora au devenit din ce în ce mai marcante în ultimul sfert al secolului. La trei ani după prima comemorare, în anul 1876, organizatorii s-au constituit în Comitetul Permanent al Zilei de 15 Martie, formând instituția menită să supravegheze memoria.[293] Acelaşi comitet a înființat, în anul 1892, Muzeul Național de Istorie şi de Relicve 1848–1849 şi revista istorică de specialitate intitulată *1848–49. Történelmi Lapok* (*1848–49. Revista de istorie*).

La acea dată nu mai erau în viață decât puțini dintre honvezii care au participat la lupta pentru independență, astfel încât, din cauza restrângerii cercului implicării personale, memoria evenimentelor era amenințată de uitare. Muzeul, care şi-a deschis porțile în ziua de naştere a lui Kossuth Lajos, a adunat obiecte memoriale ca dovezi concrete ale evenimentelor. Colecția ne este cunoscută din descrierea istoricului local Kelemen Lajos: „Colecția muzeului, încă nesistematică din lipsa aşezării corespunzătoare, este îngrămădită în două camere. Pereții primei camere, mai mici, sunt acoperiți aproape în întregime cu aşa-numitul «panteon al honvezilor», adică fotografiile bătrânilor honvezi şi apărători ai națiunii de la 1848–49. Colecția de fotografii continuă şi în camera următoare. Obiecte mai importante: una dintre mesele torineze şi ceainicul lui Kossuth Lajos; plosca, podoaba de pălărie şi copeneața de chibrituri ale lui Bem; biroul contelui Leiningen; mai multe relicve asociate cu Damjanich şi Vasvári. De asemenea, păhărelul sculptat din lemn al contelui Kuun Kocsárd; obiectele memoriale ale lui Teleki Blanka şi Leőwey Klára, precum şi ale contelui Teleki Sándor; un tun turnat din fier, numeroase ghiulele, arme şi îmbrăcăminte, mai multe obiecte frumoase din lemn, realizate de prizonierii de război honvezi, sigilii, utilaje pentru turnarea ghiulelelor,

291 Potrivit anumitor istorici, chiar şi conceptul de *fapt istoric* nu este altceva decât o construcție realizată ca rezultat al interpretării istorice (White 1973, 1997; Gyáni 2000b).

292 Jakab Elek şi-a scris memoriile sub titlul de *Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re* (*Contribuții la istoria războiului nostru de independență. Amintiri din 1848–1849*) (Jakab 1880). Titlul relatării lui Kőváry László este *Visszaemlékezések a forradalom derüsebb napjaira* (*Amintiri din zilele mai senine ale revoluției*) (Kőváry 1898).

293 Comitetul a publicat, în anul 1898, pe lângă prezentarea propriei sale istorii, şi antologia discursurilor rostite la Cluj cu prilejul sărbătoririi zilei de 15 martie între anii 1873 şi 1897 (*Emlékbeszédek...* 1898).

desene din epocă, gravuri, monede şi copiile în mărime naturală ale reliefurilor de pe statuia martirilor arădeni" (Kelemen 1989: 43, cf. Kelemen–Fodor 1902: 56–57).[294]

1848–49. Történelmi Lapok – începând din anul 1898, *Történelmi Lapok* (*Revista de istorie*) – apărea bilunar. Revista şi-a propus adunarea şi publicarea naraţiunilor asociate cu evenimentele din anii 1848–1849, iniţierea ridicării unor monumente comemorative şi a realizării unor colecţii istorice. De asemenea, revista a publicat memorii, discursuri comemorative şi documente; a adunat continuu datele biografice mai importante ale luptătorilor pentru independenţă, numele celor înmormântaţi în Cimitirul Házsongárd fiind publicat în numărul din 1 noiembrie 1894, sub titlul *Emlékezzünk a halottakról* (*Să îi comemorăm pe cei care au murit*).[295] Prin acest demers, redactorii revistei şi-au asumat şi şi-au menţinut dreptul de administrare a memoriei colective şi au instituţionalizat corectarea şi autentificarea memoriei evenimentelor din cadrul oralităţii;[296] au încadrat evenimentele de viaţă şi naraţiunile biografice private în istoria naţiunii, transformându-le într-un bun al comunităţii.

De teama măsurilor represive, iniţial, în perioada de dinainte de Compromis, mormintele honvezilor nu au fost marcate, respectiv, contrar uzanţei epocii, au fost trecute sub tăcere unele momente importante ale biografiei (rangul militar, rolul jucat în războiul de independenţă) şi nu au fost înregistrate decât numele, respectiv data naşterii şi a morţii. Ulterior, rămăşiţele eroilor au fost transferate în morminte de onoare, donate de oraş, peste care au fost ridicate pietre funerare şi obeliscuri. Bunăoară, Bethlen Gergely (1810–1867), revenit în ţară abia după anul 1867, a fost reînhumat în anul 1903, şi în 1 noiembrie a fost ridicată o coloană memorială în cinstea sa, cu inscripţia: „Luptător pentru patrie în 1848, în rang de colonel, şi pentru libertatea mondială, ca general italian" (Gaal 2003: 61). De asemenea, inscripţiile funerare ulterioare trimit deja în mod direct la funcţiile îndeplinite de cei înmormântaţi în războiul de independenţă, respectiv la rangurile militare obţinute de aceştia: Balázs Márton (1824–1895), „campion (viteaz) al evenimentelor din 1848–49" (Gaal 2003: 61); „Bányai Sámuel, notar al consiliului orăşenesc, căpitan de honvezi paşoptist" (Gaal 2003: 34); „Acest mormânt adăposteşte rămăşiţele pământeşti ale lui Asztalos Pál, deputat naţional, comisar guvernamental, patriot înflăcărat. A stat ferm printre aleşii naţiunii sale şi a meritat pe deplin respectul cetăţenesc în timpul vieţii şi lacrimile de compasiune ale contemporanilor prin moartea sa. S-a despărţit de haina pământească a sufletului său în cel de-al 33-lea an al vieţii, în anul 1849" (Gaal 2003: 82); inscripţia de pe piatra funerară a locotenentului-major de artilerie Bányai Vitális (1815–1888): „Şi-a urmat ca stea călăuzitoare cinstea şi patria. Soarta vieţii sale a fost doar suferinţa şi amărăciunea" (Gaal 2003: 65); „Aici se odihneşte Vogel Károly, nestorul tipografilor de carte clujeni, distins cu crucea de aur pentru merit, cu coroană, subofiţer paşoptist al honvezilor, născut în anul 1829, mort la data de 12 noiembrie 1906" (Gaal 2003: 50); inscripţia funerară a lui Eszterházy Miguel (1825–1923), considerat ultimul ofiţer de honvezi paşoptist, „căpitanul husarilor Sán-

294 În anul 1933 colecţia număra 1050 de obiecte (cf. Orosz 1933: 45). Muzeul de Relicve a fost dizolvat de oraş în data de 25 septembrie 1925.

295 Lista a fost întocmită de Knapienszky Kázmér, membru rămas la Cluj al legiunii poloneze de la 1848 (Gaal 1998: 4), completată şi republicată de Gaal György (cf. Gaal 1998: 6–7).

296 Caracterul de document al scrierii previne uitarea. Trebuie să trimit, din nou, la interpretarea lui Jan Assmann a trecerii tradiţiei din oralitate în scripturalitate ca substituire a „obsesie a repetării", proprie *coerenţei rituale*, cu *coerenţă textuală* (J. Assmann 2003: 88–90).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

dor, ofițer pașoptist, erou al luptei pentru libertate, prizonier la Arad" (Gaal 2003: 32). Pe coloana memorială din marmură a unuia dintre cei mai cunoscuți eroi, comandantul adjunct al lui Bem, a fost gravat doar numele său, Inczédy (Gaal 2003: 43). Pe lângă contribuția la crearea marilor tradiții naționale, biografiile compuse și prezentate în acest fel au îndeplinit și funcții didactice, prin modelarea patriotismului autentic și legitimarea sentimentului național sub forma prezentării parcursului de viață al indivizilor care și-au asumat reprezentarea intereselor comunității și ale națiunii, sacrificându-și viața pentru apărarea acestora. Înseși existența națiunii a fost legitimată în baza unei logici similare: națiunea există în mod real fiindcă s-a suferit și s-a murit de dragul ei.

În noiembrie 1895, la inițiativa custodelui Muzeului de Relicve (Kuszkó István), Comitetul Permanent a decis ridicarea unei coloane memoriale în cinstea ofițerilor honvezi executați la hotarul Clujului. Comitetul a început de îndată cercetările în vederea identificării locului, a modului de desfășurare și a victimelor execuției, încercând să reconstituie narațiunea considerată autentică pe baza relatărilor martorilor aflați încă în viață, obținute în urma unor anunțuri publicate în *Revista de istorie* (*Történelmi Lapok*) și în cotidienele clujene.

În urma identificării și a studierii locului execuției, membrii Comitetului au ales alt spațiu pentru ridicarea monumentului comemorativ, pe motiv că locul originar este mult prea ascuns și mai puțin vizibil: „Locul execuției se află într-o parte lăturalnică și ascunsă din câmpie, astfel încât, amplasat aici, monumentul nu ar fi vizibil nici din tren, nici de pe șosea, iar vara nu s-ar vedea de copaci și ar sta într-un loc lipsit de apărare. Monumentul ar trebui ridicat în apropierea acestui loc, pe terenul Căilor Ferate de Stat Maghiare, în vecinătatea postului de pază nr. 81, pe colina de lângă șosea. Propunem, în acest sens, luarea măsurilor necesare de căile ferate ale statului".[297]

În sensul deciziei Comitetului, nu a rămas însă nemarcat nici locul execuției propriu-zise. În data de 30 august 1896, deasupra mormântului honvezilor a fost amplasată o piatră funerară realizată de Schmiel Dániel (cf. Kuszkó întocm. 1896: 132).

În urma intervenției ministrului comerțului, Dániel Ernő, Căile Ferate au concesionat terenul pentru amenajarea locului memorial mai îndepărtat de morminte. Amplasarea pietrei de temelie a avut loc în data de 1 aprilie 1896, la comemorarea a doi ani de la înmormântarea lui Kossuth Lajos,[298] în cadrul festivităților milenare. Potrivit diplomei pentru așezarea pietrei de temelie, „acest monument din piatră a fost ridicat în vederea păstrării memoriei fiilor secui ai patriei, care au murit ca martiri, fiind spânzurați în apropiere, întru cultivarea și stârnirea sentimentelor patriotice în inimile generațiilor viitoare". Pe lângă prezentarea istoriei ridicării monumentului, diploma s-a oprit și asupra faptului că, „din piatra acestei coloane memoriale a fost construită coloana statuii lui Árpád, ridicată pe muntele Tâmpa de lângă Brașov, întru păstrarea memoriei aniversării milenare. De asemenea, același material de piatră a mai fost folosit și la ridicarea clădirii parlamentului din apropierea malului Dunării și a zidurilor cetății regale de la Buda".[299]

297 Fragment din raportul Comitetului. Sursa: *1848–49. Történelmi Lapok*, Anul V (1896), Nr. 4, 31.
298 Mai pe larg despre cultul clujean al lui Kossuth, vezi Vekov 2010.
299 Pentru prezentarea textului diplomei și a obiectelor așezate în piatra de temelie (documente, monede, relicve pașoptiste și manuale de istorie, memorii, portretele unor luptători pentru independență, cotidiene etc.), vezi Kuszkó întocm. 1896: 115–122; citate de la p. 115 și 115–116.

Toate aceste circumstanţe pline de semnificaţie au alocat monumentului nişte coordonate spaţio-temporale simbolice (festivitatea milenară, aniversarea Kossuth, monumentele milenare, cetatea şi parlamentul de la Budapesta). Probabil şi din această cauză, peste câteva săptămâni (în data de 20 aprilie), studenţii saşi, excluşi din discursul naţional maghiar, au vandalizat şi au mâzgălit cu inscripţii monumentul.[300]

În vederea ridicării monumentului comemorativ nu au fost organizate strângeri de fonduri publice. Cauza a fost asumată de întreprinzătorii, specialiştii şi liderii societăţii locale. Meseriaşii au realizat lucrările pe cheltuială proprie, iar materialele au fost puse la dispoziţie gratuit de negustori. Pietrele necesare au fost cioplite şi aduse la faţa locului pe cheltuiala proprietarului unei cariere de piatră, Schmiel Dávid. Fierul a fost donat de fierăria lui Reményik Lajos şi a fiului său. Gardul ornamental a fost realizat de maeştrii fierari Demjén Ágoston, Beczkay Péter, Porsche Ferenc şi Knauer József fiul şi a fost vopsit de Grünwald Mór. Fabricantul de asfalt şi ciment Pollák Samu s-a oferit să toarne învelişul de asfalt de sub gard, fundamentul de granit al învelişului fiind asigurat de Kovács Albert, proprietar de mină. Walcz Lajos, directorul Asociaţiei Ardelene de Grădinărit, a contribuit prin plantarea de arbuşti ornamentali în jurul monumentului şi asigurarea îngrijirii plantelor; tufele de cimişir au fost donate de soţia lui Dénes József, iar inginerul-şef clujean al Căilor Ferate de Stat Maghiare, Havas Gyula, a plantat patru tei în cele patru colţuri ale gardului. [301]

Inscripţia monumentului era următoarea: „Monument al honvezilor martiri. Locotenent-colonelul Tamás András, născut la Csíkmadéfalva [Siculeni], în data de 16 octombrie 1784, şi Sándor László, jude la tabla regală, ofiţer al străjii naţiunii din Compania I a Primului Regiment Secuiesc, născut la Csíktaplóca [Topliţa Ciuc] în anul 1796, au suferit moarte de martiri în spânzurătoare în acest loc, în data de 18 octombrie 1849, pentru patrie şi drepturile naţiunii”[302] [289].

În data de 25 mai, compania de teatru a lui Makróczy János şi Bánfalvi Béla a susţinut un program festiv în faţa monumentului. În cadrul festivităţii au fost recitate poezii şi discursuri, iar orchestra a cântat imnul naţional şi cântecele revoluţionare asociate cu Kossuth Lajos. În 28 mai compania a prezentat un spectacol festiv şi în oraş, unde s-a jucat piesa lui Jókai Mór, intitulată *Dózsa György a porhadak vezére* (*Gheorghe Doja, conducătorul oştilor de ţărani*), în beneficiul fondului de întreţinere a monumentului comemorativ.[303]

Dezvelirea oficială a monumentului a avut loc în 18 octombrie, în ziua execuţiilor. Corpurile profesorale, instituţiile de învăţământ, precum şi diferitele societăţi şi asociaţii ale oraşului au defilat, în ordine, cu steaguri, în faţa monumentului. Căile ferate publice ale oraşului au asigurat transportul gratuit cu un tren special.

Oaspeţii, asociaţiile de honvezi şi membrii comitetului organizator s-au adunat în faţa clădirii Primăriei. Unul dintre elementele de spectacol l-au format bătrânii honvezi care au defilat în mare parte pe jos. Pregătit de sărbătoare, publicul s-a organizat în formaţiune la marginea oraşului, defilarea fiind deschisă de trăsura contelui Eszter-

300 Dintre „mâzgăliturile calomnioase şi batjocoritoare” se cunoaşte doar una: „WAD MAGYAR” (ungur hain). Sursa: *1848–49. Történelmi Lapok*, Anul V (1896), Nr. 10–11, 87.

301 Sursa datelor: *1848–49. Történelmi Lapok*, Anul V (1896), Nr. 10–11, 87–88, Kuszkó întocm. 1896: 67–68.

302 *1848–49. Történelmi Lapok*, Anul V (1896), Nr. 18.

303 Sursa datelor: *1848–49. Történelmi Lapok*, Anul V (1896), Nr. 10–11, 87–88.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

házy Kálmán, preşedintele de onoare al festivității, şi de cea a viceprimarului Szabó Gyula, urmate de abatele paroh Biró Béla şi asistența sa, oratorii festivi şi membrii Comitetului.[304]

Parada s-a oprit mai întâi în fața locului execuției, unde abatele a sfințit mormântul. După aceasta, publicul s-a aliniat în fața obeliscului ridicat la marginea şoselei. Festivitatea a fost deschisă prin discursul contelui Eszterházy Kálmán. Cuvântarea protopopului reformat Szász Gerő, fost locotenent de honvezi, a fost urmată de imnul național, în interpretarea corului oraşului. Preşedintele Muzeului de Relicve (Ereklyemúzeum), Deáky Albert, a prezentat biografia martirilor şi istoria realizării monumentului, după care a predat, în numele Comitetului, coloana memorială. E. Kovács Gyula, actor celebru al epocii, şi-a recitat poemul intitulat *Az aradi sánczok alatt* (*Sub şanțurile Aradului*), compus special pentru această ocazie. După aceasta, au vorbit preşedintele Asociației Honvezilor, Szabó Sándor, şi, în numele comunității universitare, Krenner Miklós.

Monumentul a fost preluat de viceprimarul Szabó Gyula, după care orchestra lui Csikay György a intonat imnul național. Ordinea depunerii de coroane a fost determinată de funcțiile sociale: viceprimarul, preşedintele Muzeului, Asociația Honvezilor, tineretul universitar, Şcoala Superioară de Fete, reprezentanții teatrului, Partidul Paşoptist al Independenței, tipografii clujeni de carte, brutarii etc. După depunerea de coroane, oaspetele de onoare al zilei, scriitorul englez Samuel James Capper, membru al Congresului Internațional de Pace, a salutat publicul.[305]

În data de 12 martie 1897 cotidianul *Kolozsvár* a publicat o scurtă ştire cu titlul *Petőfi emléktábla leleplezése* (*Dezvelirea plăcii memoriale a lui Petőfi*): „Şcoala superioară de fete a ridicat o placă memorială la Hotelul Biasini, în cinstea şederii aici a lui Petőfi. Dezvelirea plăcii memoriale va avea loc în 15 martie, de la ora 10 înainte de amiază. Discursul festiv va fi rostit de profesorul dr. Versényi György".[306] În data de 15 martie, oraşul a sărbătorit în locațiile bine-cunoscute. Publicul a început să se adune în Piața Centrală (Főtér) în jurul orei 11 înainte de amiază, pentru a deveni martorul „festivității solemne a cetățenilor universitari". Defilarea a pornit de la clădirea centrală a universității, cu drapele şi muzică. Programul a fost deschis de corul oraşului, prin intonarea imnului național, după care actorul Czakó Péter a recitat poemul *Talpra magyar* (*Sus, maghiare!*) al lui Petőfi Sándor. A urmat „cuvântarea festivă înflăcărată" a lui Pazourek Ferenc, care „s-a încheiat printre uralele" celor adunați. După recitarea unei poezii de către actorul Körösi Gábor, a cântat din nou corul oraşului, de această dată poemul *Szózat* (*Cuvântare*). În încheierea programului a cântat orchestra lui Csikay György.[307] Caracterului festiv solemn al comemorărilor i s-a adăugat funcția de divertisment. Manifestarea desfăşurată pe parcursul unei zile întregi s-a încheiat cu programul cultural de la Cazinou.

În cadrul comemorării, Şcoala de Fete a inaugurat placa memorială cu inscripția: „Aici au fost cazați Petőfi Sándor şi soția sa în perioada 21–24 octombrie 1847. Comemorat cu pietate de Şcoala Superioară de Fete din Cluj, în data de 15 martie 1897" [291].

304 Un martor ocular a numărat 317 „caleşti domneşti" şi 27 de „trăsuri din mahala" (cf. Kuszkó întocm. 1896: 55).
305 Sursa datelor: Kuszkó întocm. 1896: 54–86.
306 *Kolozsvár*, Anul XI, Nr. 58, 12 martie 1897.
307 Sursa datelor: *Kolozsvár*, Anul XI, Nr. 60, 15 martie 1897.

În cadrul discursului inaugural, Versényi György a vorbit despre vizita şi faptele clujene, dar şi despre rolul poetului în revoluţia paşoptistă. Profesorul a citit poezia scrisă la Cluj a lui Petőfi, pentru ca în final să le amintească elevelor moartea eroică a „poetului cuvintelor înflăcărate ale iubirii de patrie".[308]

Poezia compusă de Petőfi în timpul vizitei sale clujene, recitată cu prilejul inaugurării plăcii sale comemorative, poartă titlul *El innét, el e városból* (*Hai să părăsim oraşul*).[309] Mesajul poeziei, dorinţa de a părăsi oraşul (Clujul), a putut fi compensat, din punctul de vedere al posterităţii, de faptul că „poetul cuvintelor înflăcărate ale sentimentelor oneste şi alese şi ale iubirii de patrie" a onorat oraşul prin prezenţa şi creaţia sa.

Petőfi Sándor şi soţia sa au fost oaspeţii Hotelului Biasini în luna lor de miere, în anul 1847. (În anul 1849 poetul a mai ajuns în oraş cu cinci ocazii.) Evenimentul cu prilejul căruia a fost inaugurată placa sa memorială şi la aniversarea căruia au loc depuneri de coroane în faţa plăcii până în prezent îl constituie sărbătorirea revoluţiei burgheze. Poetul a reprezentat o personalitate atât de marcantă a revoluţiei şi un ideal uman atât de important al epocii, încât personalitatea sa a fost integrată în sărbătorirea evenimentului istoric al războiului de independenţă. În acele locuri pe care poetul le-a vizitat împreună cu soţia sa şi pe timp de pace sunt comemorate, de fapt, revoluţionarul şi revoluţia. Suprapunerea şi interpretarea acestor fapte în contextul zilei de sărbătoare exemplifică modul simbolic al naşterii semnificaţiilor memoriei: comemoratorii au construit evenimentul revoluţiei prin intermediul ritualului, suprapunându-l spaţiului ales şi memoriei colective.

Faptul că strada din faţa hotelului (Kül-Torda – odinioară strada Turzii din afara cetăţii, în prezent strada Avram Iancu) a fost redenumită după Petőfi în anul 1899 are de-a face şi cu placa memorială ridicată în acest loc.

În anul 1898 oraşul a sărbătorit prin manifestări de mare anvergură jubileul de o jumătate de veac de la izbucnirea revoluţiei şi de la unire. În aceeaşi zi a fost organizată şi reconstrucţia simbolică a revoluţiei.[310] După tedeumul oficiat la Biserica Romano-Catolică „Sfântul Mihail", mulţimea adunată s-a deplasat în faţa Palatului Reduta, unde edilii oraşului au organizat o „adunare generală festivă" după modelul evenimentelor din mai 1848. La adunare au participat reprezentantul Guvernului, câţiva delegaţi din partea Camerei Magnaţilor şi a Parlamentului, reprezentanţii capitalei şi ai comitatului, elita bisericească şi laică a oraşului (episcopul, feldmareşali, colonelul de jandarmi, ofiţeri ai garnizoanei, tabla regală, conducătorii Universităţii şi cei ai directoratelor administrative etc.) şi honvezii paşoptişti. (O baroneasă a ridicat pretenţii asupra locului de unde urmărise evenimentele cu 50 de ani în urmă.) Comitele suprem Béldi István, primarul Albach Géza, profesorul universitar Márki Sándor şi deputatul Groisz Gusztáv au ţinut cuvântări în cadrul cărora au interpretat evenimentele de odinioară din punct de vedere politic, istoric şi al dreptului comun. Rezoluţia adoptată de adunare s-a referit la amplasarea plăcii memoriale şi la aprobarea (ulterioară) a numelor de străzi inspirate din evenimentele revoluţiei.[311]

308 *Kolozsvár*, Anul XI, Nr. 61, 16 martie 1897.

309 Prima strofă: „Hai să părăsim oraşul,/ înhamă calul de îndată,/ vreau să fug, să zbor de-aici/ pe alt meleag, în altă ţară".

310 Potrivit relatării lui Keszeg Vilmos, şi festivităţile din 15 martie organizate la Turda şi-au propus să ofere reprezentări simbolice ale zilei istorice din anul 1848 (Keszeg 2004: 26).

311 Sursa datelor: *Magyar Polgár*, Anul XXI, Nr. 53, 31 mai 1898, 1–4.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

În completarea cuvântărilor festive, Kőváry László a evocat ca martor dezbaterile care au precedat unirea. După aceasta, conducerea oraşului a coborât şi, alăturându-se mulţimii, a participat la inaugurarea plăcii memoriale a cărei ridicare a fost iniţiată de tineretul universitar (şi planificată pentru data de 15 martie): „Dieta Transilvaniei a hotărât în acest loc înfiinţarea Unirii cu Ungaria, în data de 30 mai 1848. Placa memorială a fost ridicată de tineretul universitar cu prilejul aniversării unei jumătăţi de secol de la eveniment, în 30 mai 1898." [293]

În ziua de dinaintea dezvelirii plăcii memoriale, numele străzii (Belmonostor – odinioară strada Mănăşturului din interiorul cetăţii, în prezent strada Memorandumului) a fost schimbat în Unió (Unirii), iar strada Podului (Híd) a fost redenumită Wesselényi. Potrivit martorului evenimentelor Kőváry László, încă din data de 30 mai 1848, ziua proclamării unirii, „o voce din mulţime a propus, iar poporul a adoptat ca rezoluţie, ca strada Híd [Podului], unde a fost cazat Wesselényi, să adopte numele acestuia; altul a rebotezat strada Monostor [Mănăşturului], unde a fost proclamată unirea, ca strada Unió [Uniunii/Unirii]" (Kőváry 1861: 48).[312]

Ridicarea plăcii memoriale a lui Bem József (Józef Bem) a fost iniţiată de comitetul Muzeului de Relicve. Aceasta a fost dezvelită în 25 decembrie 1898, în prezenţa conducătorilor comitatului şi ai oraşului, respectiv a honvezilor paşoptişti aflaţi încă în viaţă. Inscripţia plăcii este următoarea: „Aici a fost cazat Bem József, general de honvezi, cu prilejul intrării victorioase în oraş din data de 25 decembrie 1848" [295].[313]

Crearea memoriei şi a tradiţiei narative a revoluţiei şi a războiului de independenţă de la 1848–1849, realizată până la începutul secolului al XIX-lea, poate fi considerată o iniţiativă socială care a angajat masele populare largi şi s-a bazat pe acestea. Rolul iniţiativelor individuale şi al funcţionării memoriei în cadrul familial a fost preluat de grupuri şi de instituţii sociale şi politice. Prin naraţiunile istoricilor (canonizarea din direcţia disciplinei de specialitate) şi instituţionalizarea, respectiv specializarea comunităţii comemorative (muzeu, Asociaţia Honvezilor, revistă etc.) înainte de ultima treime a secolului, memoria evenimentelor a ocupat şi a creat spaţiul şi timpul public considerate indispensabile pentru păstrarea sa. Amenajarea spaţiilor memoriale clu-

312 Strada situată în continuarea Pieţei Centrale (Főtér), strada Belmagyar (strada de dinăuntru a Ungurilor), a fost denumită în Kossuth Lajos în anul 1898.
Szabó T. Attila a definit prima perioadă a adoptării numelor de străzi şi pieţe clujene ca epoca „formării populare fireşti a denumirilor create cu o anumită spontaneitate colectivă, aproape inconştient": „Denumirile de străzi şi celelalte asemănătoare trimit la un anumit specific primar evident, referitor la dreptul de proprietate, topografic, economic, religios, etnic sau de altă factură a părţilor de localitate sau a obiectivelor geografice". Denumirile „expresive şi individualizate" au fost substituite cu cele care poartă amprenta naţionalizării spaţiului începând tocmai din perioada mişcărilor paşoptiste. „Acum nu mai este populaţia cea care creează denumirile şi nu uzanţa spontană şi aproape inconştientă statorniceşte anumite denumiri pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă, ci intervine un factor extern, autorităţile. [...] Iniţial noile denumiri apăreau sporadic, în vederea imortalizării unor personalităţi şi evenimente care au jucat în rol important în istoria oraşului. În jurul anului 1898 însă această abordare anistorică ajunge până în punctul în care substituie majoritatea denumirilor vechi cu denumiri reprezentând, în mare parte, numele marilor personalităţi ale istoriei locale şi naţionale, însă frecvent şi numele unor valori efemere" (Szabó T. A. 1946: 4).

313 Pentru trecerea în revistă sumară a cultului transilvănean al lui Józef Bem, exprimat prin acte comemorative, vezi Szabó Zs. 2009.

jene (cimitirul, locul de execuţie din 1848, locul proclamării unirii, clădirile în care au fost cazate personalităţi precum Petőfi Sándor, Wesselényi Miklós şi József Bem) şi instituirea zilelor de sărbătoare (15 martie, ziua naşterii şi a morţii lui Kossuth, ziua proclamării unirii, 6 octombrie) au creat posibilitatea funcţionării permanente şi corespunzătoare a memoriei. Comemorarea revoluţiei şi a războiului de independenţă a devenit o formă specială a memoriei, capabilă să integreze populaţia oraşului şi a comitatului (îndeosebi burghezia), să ocupe şi să organizeze spaţiile publice şi, în consecinţă, să creeze o comunitate comemorativă aparte.

Schimbările de regim şi reexpunerea memoriei

Schimbarea din anul 1918 petrecută în Transilvania nu a însemnat numai trecerea regiunii care aparţinuse Ungariei sub autoritate românească, ci şi faptul că, astfel, Transilvania a trebuit să devină obiectul unei alte istorii, cea română. Noua putere a reclamat o nouă viziune asupra istoriei şi, împreună cu aceasta, o memorie nouă şi diferită. Efectele acestei mentalităţi sau ideologii pot fi măsurate şi în organizarea locurilor memoriale ale evenimentelor din anii 1848–1849.

Sub administraţia română (1918–1940), mai multe dintre reprezentările asociate cu regimul anterior, instalate în spaţiul public, au fost făcute să dispară. De asemenea, s-a urmărit şi eliminarea interpretărilor obiectuale publice ale evenimentelor din 1848–1849. Cauza principală a acestei atitudini a constat în aprecierea diferită a evenimentelor şi în faptul că poporul maghiar şi cel român au trăit războiul de independenţă ca adversari.

Dintre urmele memoriale ale evenimentelor studiate, în anul 1919 a fost înlăturat textul comemorativ al unirii Transilvaniei cu Ungaria [293] şi substituit cu un text referitor la procesul memorandiştilor [365]. (În acelaşi sens, strada Unió a fost redenumită Memorandumului.) Placa memorială a lui Bem József (József Bem) [295] a fost înlăturată de noul proprietar în anul 1936. Conducerea oraşului a îndepărtat de pe Hotelul Biasini placa memorială a lui Petőfi [291] în anul 1939,[314] însă aceasta a fost reamplasată chiar în acelaşi an. (Strada a primit numele revoluţionarului român Avram Iancu.) Monumentul comemorativ din Someşeni al honvezilor executaţi [289] a fost dărâmat, unele bucăţi fiind nimicite complet. Toate aceste fapte poartă amprenta aceluiaşi proces cultural care menţine în funcţionare, pe de o parte, memoria, pe de altă parte, uitarea. Dacă tehnica spaţializării este rememorarea, atunci uitarea este cea a desfiinţării şi eliminării spaţiului. Prin urmare, inclusiv ignorarea sau înlăturarea memoriei şi a formelor sale obiectivate (monument comemorativ, placă memorială, statuie) poate fi considerată un anumit tip de comportament cultural, omiterea folosirii reprezentărilor despre trecut.

Aceasta a fost şi epoca formării cultului lui Avram Iancu. După cum am mai spus, piatra de temelie a statuii sale [360] a fost depusă în anul 1924 în piaţa din faţa Catedralei Ortodoxe aflate în construcţie. Proiectul ales în urma organizării unor concur-

314 Kristóf György, fost profesor al primarului român Sebastian Bornemisa, a intervenit pe lângă acesta în favoarea reinstalării plăcii memoriale (Murádin 2008b: 43). Potrivit unor date diferite, placa memorială a fost înlăturată în anii 1920 (Gaal 2001d: 250).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

suri repetate nu a fost însă realizat. Cultul acestei personalităţi istorice, reprezentarea unuia dintre arhetipurile patriotului român care luptă pentru unitatea naţională şi statală, s-a sprijinit pe aprecierea actuală a evenimentelor din anii 1848–1849.

Administraţia maghiară revenită în Transilvania (1940–1944), pe de o parte, a reinstituit monumentele şi plăcile comemorative, pe de altă parte, a continuat procesul de organizare a memoriei iniţiat în perioada anterioară. Dintre plăcile memoriale înlăturate, în anul 1941 a fost reamplasată placa referitoare la unirea cu Ungaria, care a substituit placa memorială a procesului memorandiştilor. (Placa referitoare la unirea cu Ungaria a fost înlăturată definitiv la mijlocul anilor 1940.) Înlăturarea urmelor obiectivate ale memoriei a fost interpretată de puterea maghiară ca o încălcare simbolică a teritoriului.

Monumentul comemorativ al honvezilor, demolat de autorităţile române, a fost reinstalat, cu modificarea parţială a inscripţiei, şi completat cu două plăci memoriale noi. Unul dintre texte s-a referit la reinstituirea memoriei şi la grupul care cultivă memoria: „Acest monument distrus de mâini barbare a fost redescoperit şi amplasat la locul lui originar de 25. Önálló Légvédelmi Gépágyúüteg [Bateria 25 de Artilerie Antiaeriană], în data de 10 august 1941". Cealaltă placă memorială a reprezentat o întărire a angajamentului şi o consolidare a sentimentului de pietate faţă de trecut: „Aceste litere săpate în piatră vă păstrează amintirea în locul sfânt al martiriului vostru. O vom păstra mai neclintită ca stânca în inimile noastre maghiare pentru veşnicie" [418]. (În acelaşi an a fost organizat aici şi unul dintre evenimentele Zilei Eroilor din data de 30 mai.)

Iniţial regimul comunist român instalat treptat în urma celui de-al Doilea Război Mondial (1945/1948–1989) nu a considerat utilizabilă din propria perspectivă tradiţia istorică a anilor 1848–1849. (Spre exemplu, înfiinţarea unirii cu Ungaria ca rezultat al revoluţiei a fost complet incompatibilă cu ideea statului naţional român.) Cu excepţia plăcilor memoriale ale lui Petőfi şi Bem [291, 295], comuniştii au înlăturat toate semnele revoluţiei şi ale războiului de independenţă [293, 418].

În epoca tranziţiei sociopolitice de după război, sub umbrela ideologiei antiimperialiste, marile ideologii naţionale şi conflictele etnice tradiţionale au părut să se dizolve. În sensul ideii luptei de clasă, marele duşman comun a fost identificat cu burghezia şi cu fascismul, idee pornind de la care şi-au legitimat existenţa iniţiativele politice bazate pe clasa muncitoare. Sub semnul parităţii româno-maghiare, plăcile cu nume de străzi bilingve, defilările de 1 Mai, anunţate ca evenimente comune etc., au proclamat egalitatea la nivelul spaţiului public.

Conducerea oraşului din anul 1945 a împărţit strada Petőfi: partea de până la Hotelul Biasini a rămas strada Petőfi, iar continuarea străzii a primit numele lui Avram Iancu (cf. Dávid–Mikó 1972: 143). Societatea Româno-Maghiară (Román–Magyar Társaság), organizaţie de stânga preocupată de consolidarea relaţiilor dintre cele două etnii, a dorit amplasarea pe un postament comun a statuilor lui Bălcescu şi Petőfi, reprezentarea comună a celor doi eroi naţionali simbolizând – în ciuda inautenticităţii istorice a relaţiei personale dintre aceştia – apropierea ideologică şi naţională. Iată un fragment din interpretarea simbolică a statuii nerealizate: „Fie ca această statuie comună să vestească, prin trăinicia bronzului şi cu puterea de convingere a operelor de artă, generaţiei actuale şi celor viitoare că, pe pământul ardelenesc zbuciumat de vrajbă, s-a încheiat lupta dintre cele două popoare asmuţite unul asupra celuilalt, iar

conflictele aţâţate de asupritori au devenit armonie şi înţelegere exprimate în dorinţa comună a creaţiei în acea «grădină a zânelor» care, în trecut, nu a fost astfel decât pentru stăpânii ei ticăloşi, însă pentru popoarele care o locuiau a fost doar o temniţă, ca oricare dintre ţările lumii feudale".[315]

Numele lui Avram Iancu a fost adoptat de un liceu. Bustul lui Nicolae Bălcescu a fost inaugurat în cadrul serbării onomastice a unei şcoli româneşti, cu prilejul aniversării a 110 de ani de la revoluţie, în anul 1958 [495]. Festivitatea a avut loc în sala mare a Casei Universitarilor, cu participarea conducerii de partid şi a pionierilor. Eventul a început cu cuvântul de deschidere al lui Gheorghe Radu, preşedintele Comitetului executiv al Sfatului Orăşenesc, după care Petre Bucsa, şeful Secţiei de învăţământ şi cultură a Sfatului Popular Regional, a dat citire acelui ordin ministerial care acorda numele şcolii. Directorul şcolii, Vasile Brînzei, a prezentat istoria instituţiei şi, în spiritul evenimentului, a subliniat importanţa educării tineretului „în spiritul revoluţionar al operei marelui patriot". În calitate de preşedinte al Comitetului de părinţi, a primit cuvântul Alexandru Teognoste. Doina Bleoca a vorbit în numele tineretului, în calitatea de elevă a şcolii. Iată şi un fragment din discursul ei, construit din elementele retoricii politice a epocii, citat din cotidianul în limba maghiară *Igazság*: „Mulţumim partidului şi guvernului nostru că putem sărbători acum aici. Mulţumim şi ne angajăm să învăţăm din toată puterea noastră, pentru a deveni urmaşii demni ai strămoşilor noştri revoluţionari progresişti, marii luptători ai poporului şi ai proletariatului, care şi-au vărsat sângele pentru ca noi să putem învăţa acum în pace şi să construim în vederea propăşirii neamului nostru".

Discursurile au fost urmate de un program cultural, după care participanţii s-au deplasat la faţa locului şi au dezvelit bustul şi noua placă cu numele şcolii.[316]

În sensul viziunii oficiale asupra istoriei, devenită dominantă după anul 1965, în spaţiul public nu a mai fost cultivată decât memoria războiului de independenţă al românilor. Mitologizarea figurii şi a faptelor lui Avram Iancu a creat posibilitatea exemplificării şi a legitimării celui mai sensibil domeniu al istoriografiei româneşti, formarea naţiunii şi aspiraţiile de suveranitate naţională.[317] Această concepţie s-a concentrat cel mai mult asupra evenimentului Adunării Naţionale de la Blaj (13–15 mai 1848), asupra căruia a retroproiectat intenţiile timpurii ale unificării Transilvaniei cu ţările româneşti.

În anul 1968, cu prilejul jubileului de 120 de la adunarea naţională românească, la Blaj (Balázsfalva) a fost organizat un eveniment comemorativ de anvergură naţională. În oraşele Transilvaniei au fost ridicate statui şi plăci memoriale în cinstea revoluţionarilor români, dedicate mai ales cultului lui Nicolae Bălcescu şi Avram Iancu.

La Cluj, evenimentul a fost asociat cu aniversarea a 389 de ani de la înfiinţarea Liceului „Báthory István". Cu ocazia aniversării a 120 de ani de la revoluţie, clădirea instituţiei de învăţământ a fost marcată cu o placă memorială, care, prin inscripţia sa în limba română, vehicula istoria emancipării naţionale româneşti: „AICI A FUNCŢIO-

315 Sursa: Salamon László: A szobor. *Igazság*, Anul VI, Nr. 30, 7 februarie 1948.

316 Sursa datelor: *Igazság*, Anul XIX, Nr. 287, 16 decembrie 1958, 1.

317 Figura lui Avram Iancu nu face parte dintre punctele de referinţă importante în celelalte provincii româneşti, cultul său apare preponderent în Transilvania. Acelaşi lucru este valabil şi pentru tradiţiile evenimentelor din 1848–1849 (Boia 1999: 277).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

NAT LICEUL PIARIŞTILOR/ DIN CLUJ, FRECVENTAT DE MULŢI TINERI/ ROMÂNI, PRINTRE CARE AVRAM IANCU,/ GHEORGHE BARIŢIU, AL. PAPIU-ILARIAN,/ CONSTANTIN ROMAN, ION SUCIU, IOSIF/ SULUŢIU, IACOB BOLOGA, NICOLAE POPEA,/ CONSTANTIN SECĂREANU, CONSTANTIN/ G. IOAN ŞI FRAŢII BUTEANU, CARE AU/ JUCAT UN ROL ÎNSEMNAT ÎN TIMPUL/ REVOLUŢIEI DE LA 1848. DORINŢA DE/ EMANCIPARE NAŢIONALĂ A POPORU-/ LUI ROMÂN CARE DOMNEA ÎNTRE/ STUDENŢII ROMÂNI DE LA ACEST LICEU/ A STAT LA BAZA SOCIETĂŢII «AURORA»/ (1845) ŞI A FOII LITERARE «ZORILE»" [545]. Anul în care a avut loc comemorarea a stat sub semnul evenimentelor dedicate aniversării a 50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România. Actul comemorativ din 25 noiembrie a făcut parte şi din şirul festivităţilor dedicate anului jubiliar.

Începând din a doua jumătate a anilor 1960 şi până la începutul anilor 1970, dictatura comunistă a făcut unele concesii politice în favoarea minorităţilor naţionale. Această perioadă scurtă (aşa-numita epocă a „deschiderii") se caracterizează printr-o relativă revigorare a construirii memoriei şi a acţiunilor comemorative. Placa memorială a războiului de independenţă (românesc) a fost instalată pe Hotelul Biasini în cadrul acestui val de canonizări: „AICI, ÎN FOSTUL HOTEL/ BIASINI, A POPOSIT ÎN ZILELE/ DE 17–23 IULIE 1849, ÎN DRUM/ SPRE MUNŢII APUSENI LA AVRAM IANCU,/ NICOLAE BĂLCESCU (1819–1852)/ ÎNSOŢIT DE CEZAR BOLLIAC (1813–1880)" [547]. Amplasarea plăcii comemorative româneşti pe clădirea marcată anterior de către maghiari a reprezentat continuarea şi potenţarea procesului pe care l-am definit mai sus ca lupta simbolică dintre etnii pentru controlul memoriei.

Cu prilejul centenarului morţii lui Avram Iancu, a fost marcată şi locuinţa temporară a acestuia, aflată în apropierea Hotelului Biasini (pe partea străzii care poartă numele revoluţionarului român): „AICI A LOCUIT ÎN TIMPUL/ STUDIILOR ACADEMICE (1841–1844)/ AVRAM IANCU,/ EMINENT CONDUCĂTOR AL REVOLUŢIEI/ DIN TRANSILVANIA DE LA 1848./ LUPTĂTOR ÎNFLĂCĂRAT PENTRU/ DREPTATE SOCIALĂ ŞI NAŢIONALĂ./ Dezvelită în septembrie 1972" [577].

În perioada scurtă care a urmat deschiderii, crearea memoriei momentului istoric 1848–1849 a început să devină din ce în ce mai importantă pentru puterea românească. Dictatura comunistă a înăbuşit conflictele interetnice, ideologiile naţionale şi opiniile diferite de cele ale puterii fiind excluse din spaţiul public. În termenii teoriei foucaultiene a discursurilor (cf. Foucault 1998: 51–60), evocarea memoriei evenimentelor revoluţiei paşoptiste a fost dominată de un singur discurs, cel al puterii. Obiectivul acestui discurs a constat în crearea ulterioară, în ordinea discursului, a naţiunii române unitare, prin construirea unei imagini despre trecut care să compenseze memoria maghiarilor (deveniţi minoritate), organizată de mai mult timp.

Bustul lui Avram Iancu a fost ridicat de un liceu din Cluj-Mănăştur în anul 1972 [578]. Noul bust al lui Nicolae Bălcescu a fost inaugurat în anul 1973, cu ocazia aniversării a 125 de ani de la revoluţie şi a celor 15 ani de existenţă a şcolii care îi poartă numele [581].

În vederea compensării memoriei maghiare, ideologia oficială a reliefat acele aspecte ale evenimentelor care erau compromiţătoare din perspectiva aprecierii războiului de independenţă maghiar. Această tendinţă a influenţat şi inscripţia amplasată pe Poarta Vieneză (Bécsi kapu) a Cetăţuii (Fellegvár): „ÎN ACEST LOC A FOST/ EXECUTAT, LA 11 MAI 1849, DIN/ ORDINUL NOBILIMII CONTRA-/ REVOLUŢIONARE MAGHIARE, PRO-/ FESORUL SAS STEPHAN LUDWIG/ ROTH, INTELECTUALUL PROGRESIST,/

MILITANT ACTIV ÎN REVOLUŢIA DE/ LA 1848, SUSŢINĂTORUL NEOBOSIT/ AL DREPTURILOR SOCIALE ŞI/ NAŢIONALE ALE POPULAŢIEI SĂ-/ SEŞTI ŞI ALE POPORULUI ROMÂN" [557]. Prezentarea războiului de independenţă al maghiarilor ca şi contrarevoluţie poate fi înţeleasă în baza viziunii româneşti oficiale asupra istoriei, potrivit căreia revoluţia autentică ar fi fost reprezentată de luptele pentru drepturi naţionale, purtate de trupele libere române împotriva puterii maghiare asupritoare.

Organizările simbolice ale spaţiului şi uzul memoriei după anul 1989

Revoluţia din anul 1989, care a condus la schimbarea de regim în România, poate fi considerată drept o cezură şi în privinţa discursului despre trecut. În oraşul Cluj, nevoia recreării memoriei s-a manifestat după Revoluţie mai intens ca oricând. Obiectele memoriale străine de noul regim şi incapabile să îl legitimeze din punct de vedere sociopolitic au devenit oneroase pentru acesta, fapt care a motivat eliminarea de anvergură a reprezentărilor istorice (după cum am menţionat şi în capitolele precedente). Aspiraţiile pentru obţinerea controlului asupra memoriei în spaţiul public au modelat conflictele dintre elitele maghiare şi cele române.

Modelul teoretic pe care îl consider valabil în explicarea acestei lupte pentru controlul asupra memoriei sau a rivalităţii dintre diferitele forme ale memoriei, aparţinând celor două grupuri etnice, este, de asemenea, *modelul discursiv* foucaultian. *Discursul* reprezintă acel ansamblu simbolic de semnificaţii pentru care şi cu instrumentele căruia se dă lupta în cadrul societăţii şi care exclude sau marginalizează punctele de vedere diferite (Foucault 1998: 51–60). Prin aplicarea teoriei asupra obiectului cercetării de faţă, acest lucru înseamnă că reprezentarea trecutului şi memoria colectivă care legitimează prezentul constituie un instrument în vederea obţinerii acelei puteri simbolice pentru care rivalizează societăţile discursive maghiare şi româneşti.

Actele comemorative româneşti

Memoria evenimentelor din anii 1848–1849 a apărut în continuare ca valabilă, deschisă spre interpretări actuale şi stabilă. Pentru etnia maghiară, schimbarea de regim a reprezentat şi promisiunea sărbătoririi revoluţiei şi a războiului de independenţă paşoptist. În acelaşi timp, şi elita română locală a început să revendice tot mai hotărât dreptul de organizare a evenimentelor. În epoca lui Gheorghe Funar, între anii 1992 şi 2004, elita politică română, aflată în poziţie de conducere, a fost exponenta unui discurs naţionalist care a urmărit eliminarea discursurilor dedicate memoriei istorice maghiare.

Este necesar să subliniem aici dualitatea demersurilor româneşti de consolidare a naţiunii şi a identităţii: pe de o parte, naţionalizarea spaţiului pe baza perspectivei proprii asupra istoriei şi trecutului, pe de altă parte, raportarea la spaţiile purtătoare de semnificaţii etnice străine prin neutralizarea sau eliminarea acestora. În paginile următoare nu mi-am propus să prezint întreaga problematică a organizării simbolice

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a spațiului,[318] ci mă voi opri numai asupra conflictelor simbolice asociate cu memoria evenimentelor studiate.

În continuarea proiectelor de construire simbolică a spațiului inițiate în perioada interbelică, Asociația Culturală „Avram Iancu", înființată la Cluj în anul 1992, după schimbarea de regim, a inițiat un concurs pentru ridicarea statuii revoluționarului român în spațiul din fața Catedralei Ortodoxe (Piața Victoriei). Piatra de temelie a monumentului a fost amplasată în 10 septembrie 1992, cu prilejul comemorării a 120 de ani de la moartea revoluționarului [649]. În 30 noiembrie 1993, în avanpremiera sărbătorii naționale, a fost inaugurată statuia neterminată (fără figurile secundare). Evenimentul a fost deschis de prefectul Grigore Zanc, monumentul fiind dezvelit de Ion Teodor Stan, președintele asociației care a inițiat realizarea acestuia, și de primarul Gheorghe Funar. Monumentul a fost sfințit de episcopul ortodox Bartolomeu Anania.

La festivitatea de inaugurare au depus coroane reprezentanții partidelor de guvernământ și delegații din partea instituției prezidențiale, a parlamentului, senatului și a guvernului, armata, serviciul de informații, poliția, universitățile și întreprinderile locale, primăria, consiliul județean și organizația Vatra Românească.

Pe lângă discursurile autorităților județene și locale, evenimentul a căpătat un caracter festiv și a fost legitimat din punct de vedere politic prin mesajul președintelui țării, Ion Iliescu, prin discursul vicepreședintelui Senatului, Doru Ioan Tărăcilă, rostit în numele Parlamentului, și prin cel al ministrului învățământului, Liviu Maior, ca reprezentant al Guvernului. Primarul a apreciat meritele eroului național român în contrast cu „ungurii care au jucat un rol opresiv". După discursul lui Victor Romulus Constantinescu, președintele Consiliului Județean, președintele Asociației Culturale „Avram Iancu" a prezentat procesul realizării monumentului comemorativ, după care a avansat propunerea de redenumire a pieței în Avram Iancu și folosirea acesteia cu prilejul festivităților naționale și de alte tipuri. La legitimarea actului comemorativ și la interpretarea narațiunii primare și-au mai adus contribuția președintele organizației Vatra Românească, Zeno Opriș, episcopul ortodox Bartolomeu Anania și episcopul greco-catolic Tertulian Langa, general-maior Pantelimon Pralea, istoricul academician Ștefan Pascu, prefectul județului Alba, Ioan Rus, și poetul basarabean Grigore Vieru. Programul festiv s-a încheiat cu depunerea jurământului militar și defilarea soldaților clujeni.[319]

Cooptarea instituțiilor și a reprezentanților sferei politice, bisericești, militare, științifice și culturale, dar și a delegaților locali, naționali și de dincolo de hotare, a integrat festivitatea în contexte mai largi. Demersurile de organizare a spațiului concretizate la data menționată, cu prilejul aniversării a 75 de ani de la Unire, a legitimat gestul formării și creării memoriei prin apelul la sentimentele naționale și la conștiința istorică românească. „Centrul românesc" și-a câștigat puterea simbolică din practicile de parcurgere periodică a spațiului (sărbători naționale, depuneri de jurământ militar, manifestări), din paradele militare și din reprezentările politice.

318 Referitor la reorganizarea simbolică a Pieței Centrale și la luptele simbolice pentru spațiu desfășurate aici, vezi analizele cuprinzătoare ale lui Feischmidt Margit (Feischmidt 1994, 2001a, 2001b, 2002 și 2003) și rezultatele grupului de cercetători condus de Rogers Brubaker (Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea 2006). Despre același subiect, vezi și lucrările lui Péter László (Péter 1996, 2006 și 2011).

319 Sursa datelor: *Adevărul de Cluj*, Anul V, Nr. 1019, 1 decembrie 1993, 1.

Pe lângă proiectele de construire a naţiunii şi de organizare a spaţiului, care au vizat şi piaţa centrală a Clujului, discursul românesc s-a suprapus şi altor spaţii memoriale maghiare. Chiar dacă marcase locul într-o epocă anterioară, partea română nu desfăşura practice de parcurgere şi valorificare a spaţiului sau ritualuri comemorative asociate cu Hotelul Biasini. Evenimentul istoric al anilor 1848–1849 a rămas sărbătoarea naţională principală a etniei maghiare. Începând din anul 1990, depunerea de coroane la Hotelul Biasini a redevenit unul dintre elementele cele mai importante ale festivităţilor, care se desfăşura înainte sau după slujbele religioase ecumenice, sub organizarea Uniunii Democrate Maghiare din România. Conducătorii acesteia au depus coroane în fiecare an la placa memorială cu inscripţia în limba maghiară a lui Petőfi Sándor [291], la placa memorială comună, cu inscripţia în limba română, a lui Avram Iancu, Cezar Bolliac şi Nicolae Bălcescu [547].

În martie 1996, şi elita română şi-a revendicat pretenţia cu privire la alocarea simbolică a spaţiului şi sărbătorirea zilei de 15 martie. În acest scop, a ales acelaşi spaţiu şi acelaşi moment pe care societatea maghiară locală le rezervase sieşi.

În data de 13 martie, Primăria şi Arhivele Statului au publicat un anunţ comun în ziarul local românesc, prin care au cerut populaţiei oraşului să participe la manifestarea din luna respectivă, pentru a sărbători împreună „memoria Conducătorilor Revoluţiei de la 1848 şi a zecilor de mii de români care au fost ucişi de către cotropitorii”.[320] Programul anunţat a marcat ca punct culminant al festivităţii dezvelirea plăcii memoriale a lui George Barițiu şi Nicolae Bălcescu.

În ziua de dinaintea festivităţii, placa memorială anterioară, cu inscripţia în limba română [547], a fost substituită cu următorul text bilingv (în limbile română şi engleză): „ÎN ACEASTĂ CLĂDIRE/ AU POPOSIT ÎN ANII/ 1848–1949,/ ÎN TIMPUL DESFĂŞURĂRII/ ACŢIUNILOR DE ORGANIZARE/ A LUPTEI PENTRU/ LIBERTATE ŞI/ UNITATE NAŢIONALĂ,/ GEORGE BARIŢIU/ ŞI/ NICOLAE BĂLCESCU,/ MARI PERSONALITĂŢI/ ALE REVOLUŢIEI ROMÂNE./ AFIRMAREA IDEALURILOR/ SACRE/ ALE ROMÂNILOR/ A DECLANŞAT/ REPRESIUNEA SÂNGEROASĂ/ CONDUSĂ/ DE NEMEŞII UNGURI/ ÎN TIMPUL CĂREIA/ AU FOST UCIŞI PESTE/ 40 000 DE ROMÂNI,/ ŞI AU FOST INCENDIATE/ ŞI DISTRUSE/ 230 SATE” [719]. Acceptarea comună a conţinutului plăcii comemorative a fost asigurată prin sfinţirea acesteia de către feţe bisericeşti greco-catolice şi ortodoxe, în data de 15 martie. Autentificarea conţinutului (a istoriei interpretate într-un anumit fel) a căzut în sarcina conferinţei organizate după-amiază, în sala mare a Primăriei, sub titlul de *Supplex Libellus Valachorum 205*,[321] cu participarea unor academicieni, profesori universitari şi cercetători. Legitimarea gestului a fost servită şi de expoziţia de documente intitulată *Supplexe româneşti oglindite în documentele clujene din veacul al XVIII-lea*, inaugurată în urma conferinţei.

În anul 1994, troiţa ridicată în amintirea martirilor din 1989 a fost mutată din Piaţa Avram Iancu (Bocskai) în faţa Bisericii Ortodoxe nou construite din Someşeni [640]. Monumentul comemorativ a fost reinterpretat de societatea iniţiatoare (Uniunea Vatra Românească), acesta fiind reinstalat în amintirea eroilor români ai Revoluţiilor din anii 1848 şi 1989 [694]. Preşedintele onorific Crişan Mircioiu şi preşedintele Iustinian Petrescu (Uniunea Vatra Românească), respectiv istoricul Gelu Neamţu (Muzeul Naţi-

320 *Adevărul de Cluj*. Anul VII, Nr. 1616, 13 martie 1996, 1.
321 Titlul trimite la aniversarea a 205 de ani de la petiţia din 1791–1792.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

onal de Istorie a Transilvaniei) i-au comemorat pe revoluționarilor transilvăneni Vasile Simonis, Alexandru Bătrâneanu şi Vasile Turcu.[322]

Prin memoria românească a evenimentelor au fost marcate şi alte părți, considerate importante, ale spațiului urban. În locul crucii de lemn ridicate în vârful Cetățuii în anul 1946 [401] a fost ridicată o construcție impunătoare prin dimensiunile sale, Monumentul Eroilor [714]. Unul dintre textele instalate în data de 15 martie 1997 pe monumentul comemorativ, vizibil şi din punctele cele mai îndepărtate ale oraşului, prezintă o interpretare particulară a revoluției şi a războiului de independență: „PE ACEASTĂ ÎNĂLȚIME NUMITĂ/ «CETĂȚUIA»/ ŞI ÎN ALTE LOCURI DIN ZONA CLUJULUI, AU FOST EXECUTAȚI/ UN MARE NUMĂR DE ROMÂNI,/ ÎN CAMPANIA DE REPRIMARE A REVOLUȚIEI DE LA 1848 DIN TRANSILVANIA./ IN MEMORIAM/ PREFECTUL/ ALEXANDRU BĂTRÂNEANU,/ TRIBUNII/ VASILE SIMONIS,/ VASILE TURCU,/ ALEXANDRU ȚICUDI,/ MARELE ISTORIC ŞI GÂNDITOR GERMAN/ ŞTEFAN LUDWIG ROTH/ ŞI MULȚI ALȚII,/ UNII, CARE AU FOST POMENIȚI ÎN DOCUMENTELE VREMII,/ ALȚII, CEI MAI MULȚI, ALE CĂROR NUME AU RĂMAS NECUNOSCUTE” [744].

Din cele de mai sus reiese faptul că discursul național românesc, aflat în proces de redefinire după anul 1989, a ocupat spațiile importante ale oraşului în vederea construirii memoriei. Memoria obiectivată a evenimentelor studiate ocupă spațiile considerate a fi cele mai semnificative şi oportune din punct de vedere simbolic. Elita română şi-a extins discursul dominant despre memorie şi în sensul compromiterii timpului comemorărilor maghiare, ceea ce explică suprapunerea comemorărilor româneşti sărbătorii naționale maghiare. Totodată ziua acesteia din urmă (15 Martie) este şi cea mai încărcată de acte comemorative şi evenimente ritualizate, după sărbătoarea națională a românilor (1 Decembrie). În anul 1999 primarul român a inaugurat o placă memorială pe strada lăturalnică de lângă Hotelul Biasini, nu departe de mulțimea festivă maghiară, în amintirea lingvistului Grigore Silaşi, „PRIMUL PROFESOR DE / LIMBA ŞI LITERATURA/ ROMÂNĂ/ DE LA UNIVERSITATEA/ CLUJEANĂ” [774]. În anul 2000, acelaşi primar a marcat cu o placă memorială clădirea care a adăpostit resortul cultelor şi instrucțiunii publice al Consiliului Dirigent în anii 1919–1920, respectiv Arhivele Statului între anii 1923 şi 1937, sub conducerea istoricului Ştefan Meteş [784]. Cu puțin înainte de sărbătorirea zilei de 15 Martie din anul 2004, în sala de consiliu a Primăriei a fost inaugurată o placă memorială „CU PRILEJUL/ REVENIRII SUB ADMINISTRAȚIE/ ROMÂNEASCĂ A TRANSILVANIEI/ DE NORD, RĂPITĂ PRIN DICTATUL/ FASCIST DE LA VIENA” [836].

Actele comemorative maghiare

Monumentul comemorativ din Someşeni al honvezilor [289], demolat pe la mijlocul anilor 1980, a fost restaurat într-o anumită măsură după Revoluție, împrejurimile monumentului fiind amenajate pentru a găzdui comemorările din data de 6 octombrie.

Conducerea oraşului nu a asigurat cadrul legal nici pentru acte comemorative legate de evenimentele revoluției şi ale războiului de independență maghiar din anii 1848–1849, realizate în spațiul public. Prin urmare, potrivit demersului prezentat în

322 *Adevărul de Cluj*. Anul VI, Nr. 1271, 23 noiembrie 1994, 9.

capitolul anterior, acţiunile comemorative s-au desfăşurat în mediile semipublice şi omogene din punct de vedere etnic reprezentate de biserici şi şcoli.

În data de 14 martie 2002, Liceul Teoretic „Brassai Sámuel" a comemorat honvezii de odinioară ai Colegiului Unitarian. După slujba religioasă festivă, arhivarul Molnár B. Lehel[323] şi profesorul Málnási Ferenc au susţinut prelegeri, urmate de programul festiv al elevilor. La sfârşit, placa memorială a fost inaugurată de episcopul unitarian Szabó Árpád: „În memoria celor 47 de studenţi ai Colegiului Unitarian care au participat la războiul de independenţă maghiar din 1848–1849. Mulţi dintre ei şi-au jertfit viaţa pentru libertatea poporului nostru. Exemplul lor să fie un imbold pentru noi, să cultivăm şi să transmitem moştenirea lor! La idele lui martie 2002" [813].

La aniversarea celui de-al doilea centenar al naşterii lui Kossuth Lajos, Eparhia Evanghelică-Luterană a organizat o festivitate memorială în biserica de pe fosta stradă Kossuth. Slujba religioasă ecumenică a început cu discursurile festive ale reprezentanţilor cultelor religioase ale maghiarilor. După discursul rostit de vicarul arhiepiscopal Czirják Árpád, a luat cuvântul episcopul evanghelic Mózes Árpád. Istoricul şi deputatul Csapody Miklós (de la Budapesta) şi istoricul academician Egyed Ákos au prezentat evenimentul şi biografia guvernatorului revoluţionar, încadrându-le în contextele sociale şi politice actuale. Festivitatea a primit o încărcătură simbolică suplimentară prin prezenţa consulului general Alföldi László, a consulului Cseh Áron, a preşedintelui Uniunii Mondiale a Maghiarilor (Magyarok Világszövetsége), Patrubány Miklós, a preşedintelui organizaţiei judeţene a Uniunii Democrate Maghiare din România şi a deputatului parlamentar Kónya-Hamar Sándor, precum şi a înaltelor feţe şi a delegaţilor bisericeşti, printre care episcopul luteran Donald Meyer din Statele Unite ale Americii.

Programul cultural a fost asigurat de actorii care au recitat versuri (Albert Júlia, Boér Ferenc şi Török Katalin), de corul Institutului Teologic Protestant şi de recitatul unui cântăreţ de operă (Szilágyi Zsolt). Inscripţia plăcii memoriale inaugurate în incinta bisericii este următoarea: „«Atât drept vom avea la rezultatele noastre, cât loc ne ocupă în inimi focul credinţei!» Kossuth Lajos 1802–1894. Această placă memorială a fost amplasată cu prilejul aniversării a 200 de ani de la naşterea patriotului maghiar devotat Bisericii Evanghelice până la moarte, care a luptat pentru libertatea naţională, de Biserica Evanghelică-Luterană de Confesiune Augustană din România şi de Eparhia Cluj. Cluj, 2002" [818].

Obeliscul lui Tamás András, ridicat în anul 1869 în Cimitirul Central (Házsongárd) [251], a fost resculptat în anul 2002. Monumentul comemorativ [812] a fost inaugurat în 14 martie de consulul general Alföldi László şi de consilierul oraşului Molnos Lajos. Originalul coloanei [251] a fost amplasat în faţa bisericii parohiei din Cluj-Mănăştur, pe postament fiind inscripţionate numele ambilor honvezi executaţi la hotarul Clujului: „În memoria lui Tamás András şi a lui Sándor László (1848)" [810].

323 Molnár B. Lehel a publicat numele şi datele biografice ale elevilor Colegiului Unitarian care au participat la Războiul de Independenţă (Molnár 2000).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Paralelism şi rivalitate – uzul memoriei

Data de 15 martie a oferit elitei clujene posibilitatea formulării şi a vehiculării unor mesaje sociale şi politice destinate oraşului (şi regiunii), respectiv a acordat societăţii locale şansa trăirii şi a manifestării propriei identităţi. Vizitarea ritualică şi practicile de folosire periodică a spaţiilor memoriale asociate cu evenimentele din anii 1848–1849 au reuşit să modeleze şi aceste procese simbolice şi mecanisme sociale.

Cu prilejul primei zile de 15 martie „sărbătorite în libertate", cea din anul 1990, în urma apelului studenţimii clujene (Uniunea Studenţească Maghiară din Cluj – Kolozsvári Magyar Diákszövetség) şi sub organizarea asociaţiei pentru apărarea intereselor comunităţii maghiare (Uniunea Democrată Maghiară din România), mulţimea adunată a depus coroane în mai multe locaţii. Festivitatea de comemorare a început cu depunerea unei coroane la placa memorială a lui Ştefan Ludwig Roth de pe Cetăţuie (Fellegvár). Evenimentul principal al comemorării a fost slujba religioasă oficiată la Biserica Reformată de pe Uliţa Lupilor (Farkas) şi discursurile rostite la statuia Sfântului Gheorghe din faţa bisericii (de Pillich László, Szabó Mátyás, Jakabffy Tamás). În încheierea festivităţilor comemorării publice, au fost depuse coroane şi la Hotelul Biasini, la plăcile comemorative ale lui Petőfi Sándor, Nicolae Bălcescu şi Avram Iancu, însoţite de discursurile lui Tibád Zoltán şi Ioan Popa. Seara, la ora 9, în sensul apelului lansat de studenţii maghiari, „cetăţenii de bun-simţ" i-au comemorat pe eroii care şi-au jertfit viaţa, „în Primăvara de altădată şi de Crăciunul din prezent al Libertăţii", prin lumânări aprinse puse în ferestre.[324]

De asemenea, şi în anul 1991 au fost depuse coroane la toate plăcile memoriale ale Revoluţiei şi ale Războiului de independenţă, însă cel mai important eveniment comunitar l-a constituit slujba religioasă ecumenică celebrată în Biserica Reformată de pe Uliţa Lupilor. Pe lângă reprezentanţii bisericilor maghiare (pastorul reformat Cseh Zsolt şi cel unitarian Szabó Dezső), la eveniment a participat şi elita politică locală (prin discursul preşedintelui judeţean al UDMR, Molnos Lajos). La Liceul „Báthory István" şi la Opera Maghiară, Asociaţia Democratică a Tinerilor Maghiari (MADISZ), cercul literar al liceului şi studenţii Institutului Teologic Protestant au organizat programe memoriale.[325]

La comemorarea din anul 1992, organizată în faţa Hotelului Biasini, a participat şi vicepreşedintele Uniunii Democrate Maghiare din România, alături de conducerea judeţeană a partidului. Prezenţa politicienilor de elită (senator, deputat, conducerea şi preşedintele organizaţiei judeţene) a devenit din ce în ce mai marcantă la comemorările revoluţiei paşoptiste. Începând din anul 1997, prim-ministrul român sau preşedintele ţării a salutat în fiecare an printr-un discurs festiv minoritatea maghiară, mesajul acestuia fiind transmis, de cele mai multe ori, de către prefect, astfel încât inclusiv o parte din conducerea română a participat activ la manifestările organizate. De asemenea, la aceeaşi dată a devenit participant public permanent la comemorare şi ambasadorul sau consulul general maghiar, care de regulă a dat citire mesajului prim-ministrului Ungariei.

324 Sursa datelor: *Szabadság*, Anul II, Nr. 62, 16 martie 1990, 1.
325 Sursa datelor: *Szabadság*, Anul III, Nr. 52, 16 martie 1991, 1.

De-a lungul anilor festivitatea comemorativă maghiară din luna martie s-a structurat în două părţi principale: pe de o parte, slujba religioasă ecumenică,[326] găzduită la început de Biserica Reformată de pe Uliţa Lupilor, în anul 1999, de Biserica Evanghelică-Luterană, iar în anul 1998 şi începând din anul 2000, de Biserica Romano-Catolică „Sfântul Mihail" din piaţa centrală; pe de altă parte, depunerea de coroane în faţa Hotelului Biasini; acestea, împreună, au format partea cu cel mai pronunţat caracterul public a evenimentelor. La începutul anilor 1990, depunerea de coroane preceda încă evenimentele organizate la biserică, însă începând din anul 1997 comemorările au fost inaugurate în spaţiul religios.

Comemorarea organizată anual în Cimitirul Central (Házsongárd), la obeliscul lui Tamás András, imediat după festivitatea din faţa Hotelului Biasini, are loc de regulă cu participarea unor grupuri mai restrânse.

De la mijlocul anilor 1990, discursurile bisericeşti au fost rostite de persoane cu funcţii importante în cadrul bisericilor respective (episcop, vicar arhiepiscopal, consilier principal). Între discursurile acestora, corurile şcolilor locale au cântat cântece patriotice. Slujba festivă s-a încheiat, de regulă, cu rostirea comună a rugăciunii *Tatăl nostru*, binecuvântarea celor adunaţi şi intonarea imnului naţional maghiar.

Folosirea simbolurilor naţionale maghiare (drapel, cocardă, imn) este permisă în România numai în această zi, începând din anul 1995. Mulţimea festivă vine de la biserică în faţa plăcii comemorative în pas de defilare, cu drapele şi cocarde, cântând melodiile revoluţionare asociate cu Kossuth. De regulă în spaţiul comemorativ sunt rostite discursurile actorilor politici din spaţiul public local (începând din anul 1997, sunt citite inclusiv mesajul premierului României şi al premierului Ungariei sau al preşedintelui statului) şi sunt prezentate programele culturale cu muzică şi poezii ale ansamblurilor, corurilor sau şcolilor locale.

Pentru comunitatea maghiară locală, data de 15 Martie a reprezentat, de la bun început, o ocazie eminamente festivă, sărbătoarirea bucuriei constituirii naţiunii burgheze şi a memoriei revoluţiei victorioase. Accepţiunea de „sărbătoare populară de divertisment" (Brubaker–Feischmidt 1999: 71) nu a fost caracteristică pentru aceste comemorări. Discursurile festive au fost dominate mai degrabă de patos, monumentalitate şi de motivele legitimării politice. Discursurile bisericeşti şi politice care au evocat şi au actualizat naraţiunea de bază au şi evidenţiat, de regulă, această raportare emoţională, iar politicienii şi reprezentanţii organizaţiilor de apărare a intereselor comunităţi maghiare au încercat, de cele mai multe ori, să se conformeze acestor aşteptări emoţionale şi rolului de revoluţionar, încercările izbutite fiind răsplătite de aplauzele şi uralele publicului.

Unul dintre elementele-standard ale comemorărilor desfăşurate în spaţiul respectiv a fost aplicarea celor *12 puncte* asupra situaţiilor politice actuale. Formularea acestor texte a fost asumată, începând din anul 1996, în mod tradiţional, de către organizaţiile de tineret pentru apărarea intereselor maghiarilor, cele mai importante puncte

326 De altfel, acest lucru este valabil şi pentru alte festivităţi maghiare. Altminteri, se pare că s-a format şi se află în proces de consolidare şi distribuţia festivităţilor (slujbe religioase ecumenice) între locaţiile asociate cu diferitele culte religioase: ziua de 15 Martie este sărbătorită la Biserica Romano-Catolică „Sfântul Mihail", 6 octombrie, la Biserica Reformată de pe Uliţa Lupilor (Farkas), 23 octombrie, la Biserica Unitariană din centru, 22 ianuarie (Ziua Culturii Maghiare), la Biserica Evanghelică-Luterană)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ale revendicărilor referindu-se la interesele actuale ale comunității. Între diferitele formulări ale revendicărilor au apărut numeroase suprapuneri pe parcursul anilor. Noile revendicări au fost următoarele: 1996 – integrarea europeană, drepturile minorităților naționale; 2002 – retrocedarea bunurilor bisericeşti, universitate maghiară de stat autonomă; 2004 – protecția statuilor personalităților istorice maghiare, autonomie maghiară deplină; 2005 – acordarea cetățeniei maghiare etnicilor maghiari din alte țări; 2009 – folosirea limbii maghiare în instituțiile de stat etc.

Până la mijlocul anilor 1990, aprecierea evenimentelor din data de 15 martie de către elita română a constat în reflecții aflate sub semnul lipsei de înțelegere şi al respingerii. Începând din anii 1970, tradiția românească a paşoptismului fusese interpretată ca un element din rândul miturilor istorice ale unității naționale, dar fără să stabilească o zi pentru sărbătorirea națională a evenimentului. După Revoluția din anul 1989, nici elita română nu a ştiut ce să facă cu această tradiție istorică. În prima jumătate a anilor 1990, sărbătorirea zilei de 15 Martie a fost condamnată în discursurile politice şi de mass-media românească pe motivul că maghiarii din România nu au dreptul de a celebra sărbătoarea națională a altei țări (Ungaria). Acceptarea oficială (relativ mai largă) a acestei tradiții naționale a fost facilitată de schimbarea de guvern din anul 1996 şi de funcția ocupată în noul guvern de organizația pentru apărarea intereselor comunității maghiare (UDMR). (Aşa cum am mai menționat, începând din anul 1997 a devenit o tradiție ca premierul sau preşedintele român să salute populația maghiară a țării de 15 Martie.)

În plan local, elita reprezentată de primarul român s-a raportat aparte la tradiția națională maghiară. În anul 1995 primarul a amenințat organizatorii şi participanții la depunerea de coroane cu amenzi şi pedepse de închisoare.[327] În 1996 primarul a chestionat justețea şi legalitatea comemorării maghiare pe baza interpretării narațiunii de bază: „15 martie a fost punctul de plecare al atrocităților săvârşite de maghiari în Transilvania. Urmaşii acestora nu ar trebui să facă o sărbătorire națională în această zi, ci să ceară iertare românilor pentru cele întîmplate".[328]

În ceea ce priveşte partea română, nu au existat practici simbolice, acțiuni ritualice sau comemorări asociate cu spațiul memorial al anului 1848. Comemorarea momentului istoric paşoptist (1848–1849) a rămas principala sărbătoare națională a etniei maghiare până în anul 1996. Începând din acel an, un grup mai restrâns al elitei române a organizat acțiuni comemorative şi a încercat să creeze o tradiție în acest sens.

În paginile anterioare am prezentat deja inaugurările de plăci comemorative româneşti din anii 1996–1997. În 1998, cu prilejul aniversării a 150 de ani de la revoluția paşoptistă, elita română (cercurile primarului, Partidul România Mare şi Vatra Românească) a organizat, la rândul ei, o manifestare – în interpretarea opiniei publice maghiare, „împotriva depunerii de coroane" de către unguri. După o slujbă religioasă desfăşurată la Catedrala Ortodoxă, au fost depuse coroane la statuia lui Avram Iancu[329]

327 Sursa datelor: *Szabadság*, Anul VII, Nr. 52, 15 martie 1990, 1, *Szabadság*, Anul VII, Nr. 53, 16 martie 1990, 1.

328 Afirmația primarului Gheorghe Funar a fost publicată în *Adevărul de Cluj*, 16–17 martie 1996.

329 Figura lui Avram Iancu a devenit importantă pentru politica românească în calitatea de instrument în conflictul politic şi simbolic româno-maghiar: „În anul 1998, aniversarea celor o sută cincizeci de ani de la revoluție a fost asociată cu Avram Iancu numai de către partidele şi organizațiile naționaliste române din Transilvania" (Brubaker–Feischmidt 1999: 80).

şi la cea a lui Baba Novac. Însoţit de compania de onoare a armatei, cortegiul a plecat spre Hotelul Biasini, unde a depus coroane la placa memorială cu inscripţia bilingvă (română şi engleză) [719]. Structura zilei de sărbătoare româneşti a fost similară festivităţii elitei maghiare (slujbă religioasă, procesiune şi depunere de coroane). Diferenţa a constat în faptul că marşul festiv al românilor a pornit din celălalt centru al oraşului (centrul alternativ românesc) şi a legat acest centru de spaţiul memorial paşoptist.

Primarul a organizat depuneri de coroane în cinstea „românilor asasinaţi de unguri în 1848" la Hotelul Biasini în anul 1999 şi la statuile ridicate lui Avram Iancu în spaţiul oraşului (Piaţa Avram Iancu şi curtea Liceului Teoretic „Avram Iancu"), respectiv la busturile lui Nicolae Bălcescu şi Gheorghe Barițiu (în curţile şcolilor care le poartă numele) şi la plăcile memoriale ale crucii de pe Cetăţuie (Fellegvár) în anul 2000. Ajuns la faţa locului, primarul a încercat să pună capăt festivităţii maghiare din anul 2000 cu ajutorul poliţiei.[330] În anul 2001, simultan cu festivitatea maghiară, a depus coroane la statuia lui Avram Iancu, la Monumentul Memorandiştilor, la placa memorială româno-engleză de la Hotelul Biasini şi la crucea de pe Cetăţuie.

O parte din conducerea românească a oraşului a sărbătorit şi în anul 2002 cu depuneri de coroane, însoţite de manifestări de anvergură cu prilejul aniversării unui deceniu de la alegerea sa. În cadrul manifestării organizate în 15 martie, pe lângă alegerea datei, şi alte gesturi simbolice au îndreptat atenţia asupra zilei memoriale a revoluţiei paşoptiste maghiare: primarul a primit o Biblie de la preşedintele Partidului România Mare, ca „să scoată dracii din unguri".

Sărbătorirea (maghiară) a zilei de 15 martie a fost interpretată de către partea română ca o insultă permanentă. Discursurile româneşti au încercat să mobilizeze populaţia prin verbalizarea grijii pentru naţiune şi prezentarea periclitării suveranităţii statale. Spre deosebire de festivităţile maghiare, cele organizate de elita română au fost dominate de ritualuri funerare ca expresii ale aprecierii emoţionale a evenimentelor. Faptul că evenimentul evocat se contextualizează diferit din perspectiva elitei române a devenit evident şi pe parcursul festivităţilor din anul 2003. Festivitatea depunerii de coroane din faţa Hotelului Biasini a început cu sosirea primarului. Doi preoţi ortodocşi români au celebrat o slujbă funerară, în cadrul căreia au evocat, au verbalizat evenimentul reprezentat pe placa memorială. Ritualul a fost celebrat de feţele bisericeşti „în amintirea lui Nicolae Bălcescu, George Barițiu, Avram Iancu şi celor 40 000 de eroi români de la 1848–1849, care au luptat pentru libertatea patriei împotriva diavolului". Potrivit formei fixe a ritualului religios, preoţii au intonat cântece funerare în timpul ridicării pâinii, iar participanţii s-au rugat pentru viaţa veşnică atingându-şi unii altora umerii cu mâna. În încheierea festivităţii, un reprezentant al elitei organizatoare a rostit un discurs succint. Se observă faptul că evocarea verbală a evenimentelor a alunecat spre actualizare, oratorul subliniind faptul că „în Ardeal există o singură limbă oficială şi aceasta este limba română". La finalul manifestării, reprezentanţii partidelor politice şi ai organizaţiilor româneşti au depus coroane la placa memorială în limbile română şi engleză.[331] Ritualul a fost repetat în anul 2004.

330 Sursa datelor: *Szabadság*, Anul XII, Nr. 63, 15 martie 2000, 1.

331 Datele provin din culegerea proprie. În paginile următoare nu voi mai marca separat informaţiile provenite din această sursă.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Comemorarea din luna martie a anului 2005 ar merita un cadru de analiză separat. La acea dată orașul era deja condus de un primar nou, care, spre deosebire înaintașul său în funcție, nu a dorit să celebreze data de 15 martie. Astfel, sărbătorirea evenimentului i-a revenit pe deplin elitei maghiare. Prilejul comemorării a creat și posibilitatea demonstrării victoriei asupra fostului primar și a redefinirii poziției elitei locale maghiare. Spre deosebire de tradiția comemorărilor precedente, mulțimea festivă a defilat acum și în fața grupului statuar Matia Corvin, unde tinerii, îmbrăcați în port popular și fluturând drapele maghiare, au intonat cântecele revoluționare asociate cu Kossuth și imnuri. În chip de protest simbolic, participanții au acoperit pentru câteva minute cu un simbol maghiar (Drapelul Árpád, cu dungi roșu-alb) placa memorială cu inscripția în limba română amplasată pe postamentul statuii de primarul anterior [653].

Am cădea însă în capcana simplificării raportărilor ideologice române și maghiare, dacă nu am nota și reprezentările altor opinii politice și polemici, pe lângă interpretările cu caracter etnic. Festivitățile din luna martie au oferit un prilej și pentru manifestarea diferențelor de opinii din rândul maghiarilor din România și a relațiilor dintre maghiarii din Transilvania și cei din Ungaria. Manifestarea de masă i-a dat comunității maghiare ardelene și ocazia formulării unor reacții simbolice cu caracter public la eșecul din anul 2004 al proiectului cetățeniei duble. Începând din anul 2005, în cadrul festivităților publice au fost exprimate, spontan sau organizat, și opiniile maghiarilor din România referitoare la referendumul eșuat din data de 5 decembrie 2004, organizat în Ungaria cu privire la acordarea cetățeniei maghiare etnicilor unguri de peste hotare.[332]

Discursurile festive din anul 2005, rostite în Biserica Romano-Catolică „Sfântul Mihail" și în fața Hotelului Biasini, au reflectat foarte bine caracteristicile principale ale mecanismelor de interpretare formate în cadrul societății maghiare din România în urma rezultatului referendumului din Ungaria. Retorica discursurilor a fost bazată mai ales pe metaforele tradiționale ale mitizării sorții maghiare dureroase. Metaforele renegării, excluderii, sfâșierii trupului națiunii, ale situației celui uitat și părăsit au inclus referendumul din data de 5 decembrie în șirul unei istorii dramatice specifice destinului minoritar. Episcopul reformat a citat din testamentul politic al marelui luptător pentru unitatea țării și conducător al războiului de independență victorios, principele Ștefan Bocskai,[333] respectiv a apelat la credința religioasă în vederea depășirii traumei provocate de evenimentele politice actuale.[334] Pastorul unitarian a identificat calea

332 Referitor la receptarea rezultatului referendumului și la ritualurile de doliu transilvănene din urma eșecului acordării cetățeniei maghiare etnicilor unguri din alte țări, vezi Jakab–Peti 2005a și 2005b.

333 „Scriu și las moștenire cu dragoste tuturor supușilor mei credincioși din Transilvania și din Ungaria îndemnul la frumoasa unitate și dragoste frățească. Cei din Transilvania să nu se rupă de Ungaria, chiar dacă ajung sub principi diferiți, iar cei din Ungaria să nu se lepede de ei, ci să îi considere frați și sânge din sângele lor, membri ai națiunii."

334 „Poate că mulți au uitat de noi, se leapădă de noi și ne exclud dincolo de hotare, refuzându-ne dreptul apartenenței la trupul națiunii maghiare. Nu ne vom înșela însă niciodată în privința lui Cristos, eliberatorul nostru. Sărbătorind această zi de 15 martie, nu ne putem uita uluirea și durerea pricinuită de decizia din 5 decembrie. Pentru cei care încă nu au observat: toate popoarele din jurul nostru au rezolvat deja problema statutului juridic al fraților rămași în afara granițelor. Noi singuri am avut parte de refuz. Frații noștri au uitat de noi, ne-au trecut într-o categorie inferioară și ne-au inclus în aceeași categorie cu imigranții. Ne întrebăm acum cu cuvintele lui

de ieşire în păstrarea şi cultivarea valorilor revoluţiei paşoptiste.[335] Preotul evanghelic-luteran şi-a construit discursul pe una dintre creaţiile poetului naţional Reményik Sándor, intitulată *A legszebb szó* (*Cel mai frumos cuvânt*), şi a vorbit despre fraternitate, libertate şi obstacolele în calea construirii naţiunii.[336]

Preşedintele regional pentru Bazinul Carpatic a transmis mesajul Uniunii Mondiale a Maghiarilor, din perspectiva paralelei între proclamarea, în anul 1848, a unirii Transilvaniei cu Ungaria şi evenimentele din prezent, cerând socoteală pentru alegerea responsabilă.[337] Preşedintele organizaţiei judeţene a UDMR a subliniat actualitatea ideii de unitate naţională.[338]

Supărarea, prezentă sub formă explicită în discursurile festive şi prezentată ca fiind comună, a fost potenţată pe parcursul comemorării prin numeroase elemente ritualice. În timpul discursului consulului maghiar, tinerii îmbrăcaţi în port secuiesc

Isaia: «Oare femeia uită pe pruncul ei şi de rodul pântecelui ei n-are ea milă?» Dumnezeu oferă răspunsul la întrebarea noastră: «Chiar când ea îl va uita, Eu nu te voi uita pe tine». Încrezători în această promisiune, noi nu ne mai aşteptăm la favoruri, la vreo pomană din partea politicienilor, ci ne rugăm pentru darul lui Dumnezeu. Cerem Domnului istoriei să privească cu milă spre noi şi să ne binecuvânteze comemorarea şi sărbătoarea, să ne asculte rugămintea şi să ne vindece rănile dureroase. Fie ca El să insufle puterea Duhului Său în acest trup sfâşiat, căci unitatea şi libertatea se regăsesc acolo unde există Duhul Sfânt."

335 „Din păcate, flacăra iubirii nemărginite, cea de dincolo de hotare, a fost stinsă de interesele de partid din patria-mamă, iar inima noastră înflăcărată de dragostea de patrie s-a întrebat şi se întreabă mâhnită: «De ce nu poate fi maghiarul frate cu maghiarul? Nu suntem noi oare paznici unii altora ca fraţi?» Dar noi, fraţii mei, până când interesele naţionale vor trece peste interesele de partid şi de alte feluri, aşa cum s-a întâmplat în 1848, să apărăm şi să cultivăm acele valori cu care ne-a binecuvântat Dumnezeu în providenţa Sa. În această speranţă şi în această stăruinţă să ne binecuvânteze şi Dumnezeu sărbătoarea acum şi în veac."

336 „Naţiunea noastră maghiară trebuie să îşi asume lupta cu duşmanul suprem, realitatea scăderii sale demografice, spre a putea cuceri şi păstra libertatea noii epoci: libertatea existenţei."

337 „În urmă cu 157 de ani, tineri şi bătrâni şi-au jertfit, deopotrivă, sângele pentru cele *12 puncte* şi pentru cel de-al 12-lea punct [unire – J. A. Zs.]. Or acum, când popoarele Europei şi ţările vecine au realizat, îndeobşte, uniunea şi au asigurat garanţiile juridice ale unităţii naţionale, noi cum să privim oare data de 5 decembrie 2004, când nimeni nu a cerut nici sânge, nici sacrificii materiale, ci ar fi trebuit doar îndemnată la luarea deciziei responsabile Adunarea Naţională [Parlamentul] de la Budapesta? Noi, cei care am acţionat cu credinţă şi iubire, ne vom gândi, cu siguranţă, cu credinţă şi iubire şi la data de 5 decembrie, şi la sarcinile noastre din prezent. Nu putem face altceva decât să sărbătorim cu inima sinceră tinerii revoluţionari din martie şi cele *12 puncte*. Iar dacă nu putem face altceva decât să sărbătorim cu inima sinceră şi să reflectăm asupra faptelor acelor tineri revoluţionari din martie şi asupra celor *12 puncte*, atunci putem să ne continuăm activitatea recunoscătoare în vederea unităţii naţionale. Aşa să ne ajute Dumnezeu!"

338 „Chiar şi acum, când naţiunea nu mai este lovită, inclusiv în sensul european, doar de moştenirea grea din partea altora, ci şi noi lovituri interne, noi dureri, noi amărăciuni şi poate chiar şi deznădejdea ce duce la apatie, provocată de ziua de 5 decembrie 2004, noi trebuie să ne amintim de anul 1848, dar şi de 1956, ca de o mitologie care ne conferă putere, idealuri şi moralitate, dar şi ca de o realitate istorică; ca de o lecţie istorică, dar şi ca de un subiect şi obiect al analizei raţionale. Iar dacă ne amintim acum, cei care cunosc istoria ştiu şi ce tensiuni şi contradicţii au existat între eroii mitologiei naţionale a anilor 1848–49. [...] Tocmai de aceea, sarcina noastră este ca, prin puterea şi credinţa mitologiilor, dar şi prin analiza raţională a lecţiei, să simţim în prezentul nostru că, în ciuda contradicţiilor şi a tensiunilor dintre noi înşine, în privinţa problemelor fundamentale trebuie să se manifeste, în sfârşit, o mare unitate naţională."

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

și în haine de doliu au coborât, au strâns și au atins de pământ drapelele naționale, ținute până atunci la înălțime. Cu prilejul depunerii de coroane la Hotelul Biasini, același grup a încercat să împiedice citirea de către consul a mesajului prim-ministrului Ungariei prin fluierături și strigăte.[339]

Exprimarea modului în care maghiarii transilvăneni au receptat rezultatul referendumului din Ungaria a rămas un element ritualic determinant al festivităților și în perioada 2006–2010. În anul 2006 mesajul premierului maghiar a fost întâmpinat cu coborârea și strângerea drapelului, zgomot, strigăte și fluierături în timpul citirii. Din această cauză, începând din anul 2007, organizatorii au inclus în partea desfășurată la biserică a festivității și citirea mesajelor prim-miniștrilor. În anul 2007, deși fusese anunțat de gazda evenimentului, consulul nu a mai dat citire textului adresat maghiarilor de peste hotare din partea premierului Ungariei, iar depunerea de coroane în fața Hotelului Biasini nu a mai fost precedată de niciun discurs festiv.

Începând din anul 2008, și organizația Noua Dreaptă și-a anunțat pretenția la prezența publică în ziua comemorării. Potrivit intenției organizatorilor, evenimentul desfășurat în fața statuii ecvestre a lui Mihai Viteazul a avut ca scop crearea unei tradiții. În interpretarea oratorilor din partea acestei organizații, revoluția din martie a însemnat, pe de o parte, ruperea Transilvaniei și anexarea sa la Ungaria, pe de altă parte, masacrarea a 40 000 de români de către revoluționarii maghiari conduși de Kossuth Lajos. Tocmai de aceea organizatorii evenimentului au propus crearea unei noi tradiții festive prin depunerea de coroane în această zi în fața statuii ecvestre a principelui Mihai Viteazul, „primul unificator al Țărilor Române", ca răspuns la „jignirile" aduse de „organizațiile maghiare extremiste și UDMR".[340] Tinerii români care au demonstrat împotriva „separatismului maghiar" exprimat prin proiectele actuale de autonomie și pentru „unitatea națională" au scandat lozinci antimaghiare.

339 La apelul la liniște al viceprimarului maghiar („Vă rog frumos, am venit să sărbătorim, nu să fluierăm!") au răspuns strigăte precum: „De ce n-a sărbătorit în 5 decembrie [prim-ministrul Ungariei]?"; „Cuvinte proprii! Jos cu [...]! Cuvinte proprii, nu ale premierului! Cuvinte proprii!" Citat din răspunsul consulului și din strigătele mulțimii: „Vă rog să mă ascultați și dumneavoastră pe mine și după aceea să spuneți ce doriți!" „Dar nu premierul! Vrem cuvinte proprii!" Fragment din scrisoarea citită: „15 martie reprezintă sărbătoarea națiunii maghiare. Toți maghiarii – de dincoace și dincolo de hotare – trăiesc cu aceleași sentimente înălțătoare sărbătoarea libertății, independenței, mândriei naționale și apartenenței comune." „Dar nu și premierul de la Budapesta!"

340 Fragment din cuvântare: „Nu este o manifestare neapărat împotriva cuiva. Nu este o contrademonstrație. De fapt este o manifestare de afirmare a identității românești. Mulți au întrebat: «De ce ați ales 15 martie? De ce ați ales să depuneți o jerbă de flori la statuia lui Mihai Viteazu?» Răspundem noi acuma: în data de 15 martie 1848 revoluționarii maghiari au proclamat la Pesta unirea Transilvaniei cu Ungaria. După 1990 în fiecare an, organizațiile extremiste maghiare și cu UDMR au sărbătorit această zi. În fiecare an, noi românii a trebuit să stăm [...] în casele noastre să nu ne afirmăm identitatea noastră națională pe 15 martie, să vedem cum pe străzile orașelor noastre din Transilvania – orașelor noastre românești – fâlfâie steagul Ungariei cu stema Ungariei Mari, se proclamă autonomia Ținutului Secuiesc sau chiar a Transilvaniei și noi, românii nu aveam voie că în data de 15 martie ne manifestăm identitatea noastră națională. De aceea, împreună cu colegii de la Noua Dreaptă acum câteva săptămâni am luat hotărârea ca la Cluj să spunem: «Nu!», să spunem: «Destul! Nu ne mai jigniți în propria țară! Nu ne mai provocați în propria țară!» De data aceasta tineretul clujean spune nu separatismului. Și am ales să aducem un omagiu domnitorului Mihai Viteazu, primul unificator al Țărilor Române."

În aceeaşi dată a fost organizat şi Marşul Memorial Avram Iancu în anii 2009 şi 2010. Participanţii la marş s-au adunat la Monumentul Memorandiştilor de la colţul Pieţii Unirii (Főtér) şi au pornit spre statuia lui Avram Iancu din faţa Catedralei Ortodoxe, scandând lozinci (antimaghiare) şi intonând cântece patriotice, echipaţi cu drapele, însemne şi bannere.[341] Ca element-cheie simbolic al manifestaţiei, participanţii au înconjurat un drapel naţional de dimensiuni mari, pe care l-au ţinut în mână şi la locul comemorării, până la sfârşitul evenimentului, în spaţiul central dintre grupul comemorator şi cei care au luat cuvântul. Cuvântările rostite aici au subliniat, pe de o parte, ilegalitatea şi caracterul antiromânesc (presupuse) ale comemorării maghiare simultane, iar pe de altă parte, au apreciat meritele eroului naţional român. Comemorarea s-a încheiat prin depunerea de coroane la statuia lui Avram Iancu.

Sinteză

În data de 15 martie 1848 revoluţia încă nu cuprinsese Clujul. În anii 1848–1849 oraşul nu a fost locul de desfăşurare al unor lupte de independenţă: Clujul „nu a devenit niciodată teatru de operaţiuni, nu a fost asediat sau incendiat" (Gaal 1998: 1). La aceste evenimente ale secolului al XIX-lea trimit mai mult de cincizeci de locuri memoriale din oraş, memoria evenimentelor fiind vehiculată de clădiri, spaţii comemorative şi denumiri de pieţe publice, cu evenimentele fiind asociate mai târziu diferite sărbători şi acţiuni comemorative, care au menţinut şi au permanentizat tradiţia narativă şi ritualică a revoluţiei şi a războiului de independenţă.

Reconstrucţia şi analiza reprezentărilor şi a proceselor simbolice referitoare la evenimentele din anii 1848–1849 realizată în acest capitol s-a bazat pe materialele de presă legate de evenimente şi de actele comemorative, atât pe lucrări istorice, cât şi datele şi sursele culese personal, respectiv pe interpretările elaborate în baza unor observaţii proprii. Pe parcursul analizei acestei teme speciale, m-am concentrat asupra actelor comemorative, respectiv asupra realizării de obiecte memoriale (statui, plăci comemorative) şi a obiectivării şi expunerii memoriei. Astfel, a trebuit să renunţ la analiza mai aprofundată a practicilor comemorative şi a sărbătorilor care au însoţit şi au redefinit periodic spaţializarea memoriei. Din cauza complexităţii problemei, nu am putut să prezint mai mult decât o schiţă despre comemorările ritualice ale evenimentelor, retorica festivităţilor şi reactualizările etnice şi politice, permanente şi dependente de situaţie, ale naraţiunii de bază referitoare la anii 1848–1849.

Crearea şi dezvoltarea memoriei anilor 1848–1849 sunt asociate cu procesul de construire a naţiunii. Evenimentele cu importanţă în destin ale unor comunităţi memoriale mai restrânse (indivizii, familia, grupul) au fost disociate de nivelul particularului şi încadrate în cultura memoriei urbane. Poveştile de viaţă personale au fost făcute publice prin gestul comemorărilor bazate pe participarea maselor, evenimentele şi tragediile vieţii familiale fiind integrate în istoria naţională.[342] Prin utilizarea, respec-

341 În anul 2009, în faţa grupului a fost purtat un banner cu inscripţia „MARŞUL MEMORIAL AVRAM IANCU – 160 de ani de la victoria Revoluţiei Române din Ardeal".

342 În acest fel, memoria episodică începe să funcţioneze ca memorie semantică (cf. teoria lui Halbwachs).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tiv prin crearea evenimentelor din trecutul apropiat s-au urmărit, pe lângă inițierea unor tradiții, formarea și consolidarea națiunii. În acest fel, tradiția particulară, care formează memoria familială, a fost încadrată în ansamblul de cunoștințe care asigură coerența națiunii în calitatea de comunitate imaginată (cf. Anderson 1983, 1989: 4). Acest tip de generalizare și apropriere a asociat uzului memoriei naționale funcții de identificare, legitimatoare și didactice.

Intenția expunerii memoriei a câștigat în importanță în paralel cu dispariția treptată a purtătorilor memoriei (moartea honvezilor și a membrilor familiilor acestora). Așa cum se observă, în general, și în privința altor acțiuni comemorative, în cadrul creării spațiului memorial al evenimentelor, primatul a revenit identității grupului comemorator, respectiv scopului și modalității comemorării, nu evenimentului comemorat. Inițiativele de grup mai restrânse de la început au fost transformate în serii de evenimente încărcate cu ideologia oficială.

Memoria care circumscrie națiunea din interior produce, respectiv permite diferențierea dihotomică a comunității proprii și a celei străine. După anul 1918 practicile de manipulare a memoriei au început să modeleze această realitate. Comemorarea nu s-a referit atât de mult la un anumit eveniment, ci s-a desfășurat contra ceva sau cuiva, rolul principal revenindu-i conflictului dintre etniile maghiară și română, în aparență permanentizat. Elitele române, care și-au apropriat tot mai mult pozițiile de putere, au fost nevoite să compenseze o tradiție pașoptistă maghiară mai largă, fapt ce explică intensitatea efortului de construire a memoriei depus de autoritățile române.

Discursurile legate de pregătirea și desfășurarea comemorărilor au fost mult mai nuanțate, motiv pentru care consider că seriile de evenimente trebuie analizate nu numai din perspectiva relațiilor problematice dintre etnii. În evenimentele formării memoriei s-au integrat diferite contexte sociopolitice și discursuri.

Felul în care au fost interpretate evenimentele și în care au decurs diferitele comemorări demonstrează în mod convingător că discursul despre trecut și comemorarea nu reprezintă practici dezinteresate, ci dominate de interese sociale și politice. Nu un Cluj unitar, ci grupurile locale sunt cele care comemorează. Mulțimii festive nu îi sunt transmise interpretări unitare, ci formulate din poziții diferite. Trecutul (local) și comemorarea evenimentelor sunt apropriate de grupuri și interese de grup care pot fi circumscrise pe baze etnice și ideologice.